

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
МЕДИКО-ФАРМАЦЕВТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра суспільних дисциплін

Ю. О. Іріюглу, Д. П. Сепетий

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Навчально-методичний посібник
для самостійної роботи
для студентів I курсу
спеціальності І5 «Медсестринство»

Запоріжжя

2025

УДК 94(477)(075.8)

I-90

*Затверджено на засіданні Центральної методичної Ради ЗДМУ
та рекомендовано для використання в освітньому процесі
(протокол № 1 від «25» вересня 2025 року)*

Автори:

Ю. О. Іріюглу – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін ЗДМФУ;

Д. П. Сепетий – доктор філософських наук, професор кафедри суспільних дисциплін ЗДМФУ.

Рецензенти:

І. Г. Утюж - доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри суспільних дисциплін Запорізького державного медико-фармацевтичного університету;

Ю. А. Ганошенко – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри культурології та українознавства Запорізького державного медико-фармацевтичного університету.

Іріюглу Ю. О., Сепетий Д. П.

I-90 Історія України: навч.-метод. посіб. для самостійної роботи
студентів I курсу спеціальності І5 «Медсестринство» /
Ю. О. Іріюглу, Д. П. Сепетий. – Запоріжжя : ЗДМФУ, 2025. – 80
с.

Посібник призначений для підготовки до семінарських занять та самостійної роботи з курсу історії України. Містить теми семінарських занять, плани для підготовки, контрольні питання, основні факти, персоналії, дати, терміни до кожної з тем. Розрахований на студентів закладів вищої освіти МОЗ України денної форми навчання.

УДК 94(477)(075.8)

©Іріюглу Ю.О., Сепетий Д.П., 2025

©Запорізький державний медико-фармацевтичний університет, 2025

Зміст

Вступ	4
Тематичний план курсу «Історія України»	5
Методичні рекомендації студентам при підготовці до семінарських занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Історія України»	6
Методичні поради до написання рефератів з історії України	9
Тематика, плани семінарів та питання до підготовки	13
Рекомендована література	41
Словник персоналій	44
Термінологічний словник	69

ВСТУП

Курс історії України призначений для формування у студентів розуміння специфіки процесу становлення й розвитку українського народу та української державності з перспективами подальшого розвитку, у нерозривному зв'язку із загальноєвропейським та світовим історичним контекстом.

Вивчення курсу спрямоване на досягнення наступних цілей:

- навчальна: розуміння сутності історичних процесів становлення й розвитку українського народу та української державності у глобальному контексті світової, і особливо європейської історії;
- виховна: розвиток почуття патріотизму, що ґрунтується на основі розуміння й поваги до минулого України, засвоєнні цінностей гуманізму та ліберальної демократії.

За результатами вивчення курсу студент повинен **знати**:

- особливості основних етапів розвитку української історії та їх зв'язок з процесами світової/європейської історії;
- основні закономірності розвитку українського народу та української державності у європейському контексті;
- суспільно-політичні, економічні та культурні особливості історичного розвитку українського народу;
- досягнення та невдачі видатних історичних особистостей історії України.

Студент повинен **вміти**:

- аналізувати історичні процеси, події, факти;
- користуватися категорійно-понятійним апаратом історичної науки;
- застосовувати свої знання в щоденній практиці.

Посібник містить перелік тем та плани семінарських занять – матеріали змістовного наповнення кожної теми вміщують в собі основні факти та події, довідку про персоналії, набір історичних дат, терміни та поняття; окремо подано питання для самостійної підготовки до кожної теми. Синхронізування подання матеріалів щодо змістовного наповнення кожної теми із відомостями про історичні постаті, термінологічно-понятійним апаратом та хронологією визначних подій допомагає студентам одразу зорієнтуватися в тематичному полі та визначити основні напрямки розвитку історичних подій та їх наслідків. Наприкінці посібника подано перелік рекомендованої літератури для підготовки до семінарських занять, склад якої визначено з урахуванням освітніх потреб студентів, тематичного набору визначених до розгляду питань та сучасних тенденцій в історичній науці.

Тематичний план курсу «Історія України»

(16 годин лекції, 14 годин семінари, 60 година самостійної роботи)

№	Тема	Кількість годин		
		Лекції	Семі- нари	Сам. робота
1	Стародавня та Середньовічна доба історії України	4	2	14
2	Козацька доба (XV-XVIII ст.).	2	2	5
3	Українські землі у складі Російської та Австро-Угорської імперій з кінця XVIII до початку XX ст.)	2	2	5
4	Українська національна революція та боротьба за незалежність України 1917-1921 рр.	2	2	14
5	Україна в 1920–30-ті рр.	2	2	12
6	Україна в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.).	2	2	5
7	УРСР після Другої світової війни. Україна як незалежна держава	2	2	5
	Разом	16	14	60

Методичні рекомендації студентам при підготовці до семінарських занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Історія України»

Семінарське заняття та самостійна робота студентів є невід'ємними складовими освітнього процесу в закладах вищої освіти.

Семінарські заняття – організована викладачем форма освітнього процесу у форматі дискусії за попередньо визначеними проблемними питаннями, до якої студенти готуються заздалегідь. Основне завдання семінарських занять з історії України полягає у поглибленні та закріпленні знань, отриманих на лекціях та під час самостійного вивчення матеріалу. В ході семінарських занять студенти опановують вміння оперувати історичною науковою термінологією, випрацьовують навички роботи з сучасними принципами та методами наукового пізнання.

До розгляду на семінарське заняття виносяться 3-5 тематичних питань. Їх розглядають як у формі доповідей, так і у вигляді дискусії, розгорнутої бесіди, організованої викладачем.

Опитування студентів на семінарі проходить як за викликом викладача, так і за бажанням самого студента. Окрім відповідей студентів на семінарі, викладач також оцінює змістовні доповнення до викладених питань.

В межах роботи семінару можливі й заслуховування та обговорення доповідей, повідомлень, рефератів. За результатами обговорень під час семінару, наприкінці викладач підбиває підсумки, проводить оцінювання виступів та участі студентів в дискусії, відзначає особливо змістовні виступи, вказує на проблемні аспекти та дає пропозиції щодо їх уникнення в подальшому.

Час для виступу студента з доповіддю на семінарському занятті окреслено 10 хвилинами. Доповідь має складатися з визначених структурних елементів та містити: вступну частину, із окресленням проблемного поля та процесу формування передумов та причин подій; виклад основного матеріалу із обґрунтуванням та наведенням інформації щодо ходу і наслідків подій та явищ; логічне завершення із наведенням висновків за результатами розгляду проблемного питання.

Твердження, наведені студентом в ході виступу або дискусії, мають спиратися на документально доведені свідоцтва або ґрунтуватися на фактах, введених до наукового обігу та представлених в історіографічному полі. Кожен виступ на семінарському занятті має супроводжуватися обговоренням в студентській групі та проведенням рецензування.

В процесі підготовки до семінарського заняття студенти мають опанувати прийоми та методи самостійної роботи з текстами історичних джерел та комплексом історіографічних наробок, засвоїти навички проведення дослідницької роботи. Особлива увага приділяється опрацюванню історичних джерел, оскільки саме в процесі реалізації джерелознавчої критики формуються навички аналітичного мислення та комплексного підходу до розв'язання проблемних питань. Аналіз історичних джерел відбувається відповідно до наступного алгоритму:

1. Хто створив джерело? Який статус мала ця людина чи група людей?
2. Про що розповідає нам джерело? Про що замовчує?
3. Коли було створене джерело? Які ідеї або характерні риси історичного періоду вплинули на нього?
4. З якою територією пов'язана зазначена подія?
5. Чому дане джерело було створене? Чи мало воно специфічну мету?
6. Як дане джерело було створене? Які висновки можна зробити після порівняння його з іншими джерелами? Чи містяться в ньому «білі плями»?

Студентам слід враховувати, що в ході вивчення й тлумачення джерел можуть виникати деякі складнощі: зокрема, джерела можуть містити упереджену інформацію; обов'язково слід зважати на наявність певних цілей та упереджень, які мали автори первинних та вторинних джерел.

Готуючись до семінарського заняття, слід опрацювати історичні джерела, монографічні дослідження та наукові статті, скласти конспект, план виступу, тези по кожному питанню.

Такий спосіб підготовки до семінарського заняття дозволить усвідомити логічну структуру навчального матеріалу, сприятиме повному, міцному, свідомому та глибокому засвоєнню змісту курсу.

Оцінки, отримані студентами в процесі роботи на семінарських заняттях, враховуються під час виставлення підсумкової оцінки з дисципліни «Історія України та української культури». Студенти мають у повному обсязі опанувати матеріали семінарських занять. У випадку непередготовленості або пропуску семінару (незалежно від причин) студент повинен самостійно опрацювати відповідну тему.

Самостійна робота студента є однією з основних форм освітнього процесу у закладі вищої освіти. Форма самостійної роботи в складі комплексу навчальних заходів та активностей забезпечує всебічне вивчення та глибоке засвоєння студентами навчального матеріалу, оволодіння методами наукового пізнання, опанування специфічною термінологією, виховання особистостей, які здатні мислити творчо, аналітично, яскраво і неординарно. Самостійна робота сприяє якісній підготовці студентів до семінарських занять.

Самостійна робота студента включає в себе: аналіз і конспектування документів та різних історичних джерел, самостійне вивчення монографічних видань і наукових статей з відповідної тематики, навчальної та навчально-методичної літератури, написання тематичних повідомлень, доповідей, рефератів. Основні завдання, що стоять перед студентом в процесі самостійної роботи: опрацювати тематичний матеріал, проаналізувати інформацію та, виокремивши базові елементи, створити конспект або скласти тези для подальшого використання в ході обговорення питань під час семінарського заняття. Самостійна робота над історичними джерелами, навчальною та науковою літературою розпочинається з попереднього ознайомлення з ними. В ході опрацювання матеріалів, варто ознайомитися із загальним змістом та вступом, щоб скласти уявлення про тематичне охоплення, відзначити для себе дати створення чи публікації того чи іншого документа. Ознайомлюючись із

текстом документа чи дослідницької роботи (монографії, статті тощо), слід робити попередні чорнові записи, позначаючи основні та опорні події та явища, і лише після цього переходити до створення конспекту.

Створення та ведення конспекту є індивідуальним та творчим процесом, що може виражатися у виборі позначок та форматів фіксації інформації. Можна виділити лише кілька загальних рекомендацій для ведення конспекту. Конспект – це стислий переказ своїми словами основних ідей, проблем та подій. Заносити до конспекту варто лише основні ідеї та факти, їх розвиток і наслідки, що представлені в тексті джерел. В процесі конспектування, можна зафіксувати окремі положення документа чи ідей автора дослідницької роботи у вигляді цитати. У такому разі, обов'язковим є посилання на цитований фрагмент із позначенням вихідних даних (автор, назва роботи, рік видання, сторінки). Записи в конспекті варто проводити в такий спосіб, щоб не ускладнювати прочитання та використання в подальшому, а текст має відповідати тематиці самостійної роботи. Допускається використання скорочень, термінів та понять. Окремої уваги заслуговує рубрикація тексту за сюжетним чи хронологічним принципами, виділення важливих дат та персоналій. Для цього застосовуються різні формати стилів написання (шрифтів) чи кольору. Обсяг конспекту має індивідуальний характер; основною метою є фіксація достатньої кількості інформації для роботи на семінарі та сприяння глибокому засвоєнню знань студентами.

Методичні поради до написання рефератів з історії України

Підготовка та написання рефератів, доповідей та повідомлень є ще одним видом студентської роботи в ході освітнього процесу. Виконання даного виду робіт є важливою складовою поглиблення студентами знань з історії України та загальногуманітарної тематики. В процесі підготовки та написання реферату студенти не лише пізнають новий матеріал, але й набувають навичок самостійної роботи та творчого переосмислення проблемних питань, навчаються аргументовано доводити правильність власних висновків.

Вибір теми для реферату здійснюється кожним студентом самостійно за узгодженням із викладачем, що проводить семінарські заняття в групі. Ці ж викладачі є науковими керівниками-консультантами студентів та надають їм організаційну та інформаційну допомогу при написанні реферату. Під час проведення семінарів заслуховуються не більше 1-2 підготовлених рефератів, доповідей чи повідомлень. Студентам-авторам рефератів слід прагнути максимально стисло, але структуровано та повно розкрити тему. Незважаючи на обрану тему, структура реферату має включати наступні обов'язкові елементи: титул (див. зразок нижче), зміст, вступ, основна частина (включає 2–3 розділи, які розкривають окремі питання обраної теми), висновки, список використаних джерел та літератури.

Оптимальним обсягом для реферату є 10 сторінок рукописного чи машинописного тексту. Реферат виконується на окремих аркушах формату А4, які скріплюються у зручний для читання спосіб, текст друкується (пишеться) лише з однієї сторони аркуша. Загальні вимоги до друкованого тексту: шрифт – Times New Roman; кегел – 14; інтервал – 1,5; вирівнювання тексту – по ширині сторінки; назви розділів і підрозділів допускається вирівнювати по центру сторінки.

Реферат має носити характер проведеного дослідження, незалежно від обсягу опрацьованого матеріалу та його характеру (документи, публіцистика, монографії, статті тощо), та містити власні обґрунтовані судження та висновки студента. Реферат є результатом самостійної роботи студента, отже, не може бути просто копіюванням чи цитуванням тексту наукових видань чи документів.

Виклад матеріалу в рефераті має бути чітким та послідовним, підкорятися внутрішній логіці теми, що розкривається. Важливо продемонструвати зв'язок із сучасністю, виокремивши дотичні сюжети чи закономірності та виклики, із якими стикаються сучасні покоління.

Підготовкою до написання реферату є проведення бібліографічної роботи. Студент опрацьовує комплекс джерел, що можуть включати історичні документи (опубліковані чи оригінальні), а також сукупність історіографічного доробку (монографії, наукові статті, публіцистика тощо) з обраної теми. В ході роботи з літературою рекомендується зафіксувати важливі тези, дати, ідеї у вигляді конспекту.

Окремим напрямком в роботі над рефератом є формування навичок роботи із бібліографічною інформацією, що представлена в бібліотеці. Зокрема, підбір літератури виконується за бібліотечним каталогом, що організований за

алфавітом та тематичним принципом. Даний вид роботи є вкрай важливим в контексті формування у студентів навичок евристичної діяльності, що передують будь-якій дослідницькій роботі. При відборі літератури за основу треба брати підручники та навчальні посібники з курсу історії України. Для більш детального та повного висвітлення теми реферату рекомендується використовувати монографії, журнальні статті, що містять важливу інформацію з досліджуваної проблеми. Підібравши літературу, слід її передивитися, з'ясувати фактичну важливість для всебічного, сучасного висвітлення проблеми.

Після опрацювання всього комплексу літератури та джерел та їх критичного осмислення можна переходити до написання реферату. В разі необхідності, варто звернутися за консультацією до викладача. Структура реферату має відповідати наступним умовам:

- чітко структурований план як короткий опис логічної структури роботи (слід уникати зайвої деталізації);
- у вступній частині обґрунтовується актуальність обраної теми, подається короткий історіографічний огляд проблеми, обов'язково визначаються мета і завдання студентської роботи;
- логічний та послідовний виклад матеріалу відповідно до пунктів плану;
- комплексне розкриття змісту питань, аргументованість та достовірність;
- дотримання чіткості формулювань та положень роботи;
- висновки, що в стислому вигляді мають визначити результат дослідження та місце розробленого проблемного питання в системі сучасного наукового знання.

Реферат повинен мати титульний аркуш за встановленим зразком. На другій сторінці пишеться назва теми та план. Доцільно, щоб у плані були виділені 2-3 питання (бажано не більше 4 питань). Сторінки з титульним листом та планом не нумеруються.

Відповідно до наведеної в плані реферату послідовності викладаються проблемні питання теми. Безпосередньо на оцінювання реферату викладачем впливає чіткість, грамотність та логічність викладу матеріалу. Кожний окремий пункт плану, представлений в тексті реферату, має завершуватися невеликим висновком. Наприкінці реферату подаються загальні висновки по темі, що мають безпосередньо її відбивати та акцентувати на головних позиціях.

При викладі матеріалу реферату, студенти обов'язково мають посылатися на використані джерела та літературу, як-то, посилення на цитату, кількісні показники або ключову ідею дослідників. Такі посилення даються у кожному абзаці (зазвичай, наприкінці абзацу або після цитати), в якому використовується джерело, і беруться у квадратні дужки «[3, С.156]», де «3» – номер використаного джерела у списку використаної літератури, «С.156» – номер сторінки використаного джерела.

Приклади оформлення посилань:

«...Сучасна наука дає таке визначення етнографії: Етнографія – галузь гуманітарних наук, котра вивчає народи (етноси), їхнє походження, етнічну

історію, традиційно-побутову культуру, характер міжетнічних відносин, базуючись переважно на даних польового аналізу [1, С.9]...».

«...Україною ми називаємо край, де більшість має український народ, де українців живе більше, ніж будь-якого народу [2, С.39]...».

«...У 1737-1738 рр. Україна була вимушена утримувати власним коштом від 50 до 75 російських полків [3, С.156]...».

У кінці реферату обов'язково вказують список використаної літератури, що містить перелік усіх джерел, які використовувались при написанні реферату. Спочатку у списку за алфавітом розміщують історичні джерела (публікації історичних документів, якими користувалися студенти), далі основну літературу (монографії, підручники), а потім статті наукової періодики та інші.

Приклад оформлення списку:

Список використаних джерел і літератури

1. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. К., 2007. 604 с.
2. Аркас М. Історія України-Русі. Київ: Центр навчальної літератури, 2020. 268 с.
3. Бойко О. Новітня історія України. 2014–2019 роки. Київ: Академія, 2020. 160 с.
4. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: Портал, 2023. 408 с.
5. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2022. 493с.
6. Боряк Г.В. Електронні архівні публікації в Інтернеті: проблеми репрезентації інформаційних ресурсів. *Архіви України*. 2002. №4/6. С.141–169.

...

Час репрезентації студентом реферату, доповіді чи повідомлення в межах семінарського заняття – 7-10 хвилин. Можливе залучення інших студентів групи до рецензування реферату, що буде враховуватися при оцінюванні. На загальну оцінку реферату впливає також належне оформлення та структурованість тексту реферату, рівень підготовки студента та продемонстровані ним знання при обговоренні теми на семінарі. Автор реферату має продемонструвати вільне та впевнене володіння проблематикою, активно відповідати на запитання викладача та студентів групи, демонструвати вміння аргументовано доводити власну точку зору, спираючись на документальну та науково перевірену інформацію. За умови відповідності сукупності перелічених критеріїв та вимог, студент отримує високий бал за виконане завдання.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ТИТУЛЬНОГО АРКУША РЕФЕРАТУ

**МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
МЕДИКО-ФАРМАЦЕВТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА СУСПІЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН**

РЕФЕРАТ

З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

на тему «_____»

Студента (тки) 1 курсу, гр.____
(прізвище, ім'я та по батькові)

Факультет
(семестр 20__/20__ н.р.)

Рецензент

м. Запоріжжя 20__ р.

ТЕМАТИКА, ПЛАНИ СЕМІНАРІВ ТА ПИТАННЯ ДО ПІДГОТОВКИ

ТЕМА №1

Стародавня та Середньовічна доба історії України (2 год.)

План

1. Стародавня історія України
 - 1.1. Поява та розселення людей на території України
 - 1.2. Поширення землеробства та скотарства на землях України. Трипільська культура. Середньостогівська та Ямна культури
 - 1.3. Кочовики раннього залізного віку: киммерійці, скіфи, сармати
 - 1.4. Грецькі міста-держави у Північному Причорномор'ї та Криму
 - 1.5. Велике переселення народів. Черняхівська культура. Готи і гуни на території України
 - 1.6. Давні слов'яни: поява, писемні згадки, археологічні свідчення, суспільний та господарський устрій
2. Київська Русь
 - 2.1. Розселення східнослов'янських племінних союзів. Утворення Київської Русі. Теорії походження давньоруської держави.
 - 2.2. Перші київські князі: Аскольд, Олег, Ігор, Святослав, Ольга.
 - 2.3. Розквіт Київської Русі. Князювання Володимира і Ярослава. Правління Володимира Мономаха та Мстислава Володимировича.
 - 2.4. Причини та сутність феодальної роздробленості Русі. Князівські міжусобиці.
 - 2.5. Монголо-татарська навала на південно-західні землі Русі. Встановлення влади Золотої орди.
4. Галицько-Волинська держава
 - 4.1. Об'єднання Галицького і Волинського князівства під владою Романа Мстиславовича.
 - 4.2. Правління Данила Романовича як період розквіту Галицько-Волинської держави.
 - 4.3. Нащадки князя Данила. Занепад Галицько-Волинської держави.
 - 4.4. Боротьба Польщі, Угорщини та Литви за галицько-волинську спадщину та землі Київської Русі.
4. Україна у складі Князівства Литовського та Королівства Польського у XIV-XVI ст.
 - 4.1. Українські землі у складі Великого князівства Литовського.
 - 4.2. Особливості перебування українських земель у складі Королівства Польського.
 - 4.3. Кревська унія: перші спроби об'єднання Литви і Польщі. Люблінська унія. Утворення держави – Річ Посполита. Наслідки для українських земель.

4.4. Занепад Золотої Орди та утворення Кримського ханства. Набіги татар на українські території

4.5. Виникнення українського козацтва. Запорізька Січ

Змістовне наповнення

Поява та розселення людей на території України від найдавніших часів. Виникнення й розвиток землеробства й скотарства на теренах України. Трипільська культура. Середньостогівська та Ямна культура. Кочовики за раннього залізного віку: кімерійці, скіфи, сармати. Заснування античних міст-колоній у Північному Причорномор'ї та Криму. Відносини між грецькими причорноморськими колоніями, скіфами та сарматами. Велике переселення народів. Черняхівська культура. Готи і гуни на території України. Поява та розселення давніх слов'ян (венедів, антів, склавинів) на території сучасної України. Соціально-економічний устрій. Формування східнослов'янських племінних союзів.

Утворення Київської Русі. Діяльність перших київських князів: Олега, Ігоря, Ольги, Святослава. Відносини з Візантією. Князювання Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Запровадження християнства як державної релігії. Спорудження Софійського собору. Розвиток культури й освіти Київської Русі. Руська правда. Правління Ярославичів. Боротьба за київський стіл між Ярославичами. Князювання Володимира Мономаха та його сина Мстислава в Києві. Монголо-татарська навала й занепад Київської Русі.

Об'єднання Галицького та Волинського князівств. Князювання Данила Романовича. Галицько-Волинська держава за нащадків Данила Романовича. Розвиток суспільно-політичного та господарського життя Галицько-Волинської держави. Боротьба Польщі, Угорщини та Литви за Галицько-Волинську спадщину.

Входження українських земель до складу Великого князівства Литовського та Королівства Польського. Кревська унія. Остаточна ліквідація Київського та Волинського удільних князівств. Люблінська унія та її вплив на українські землі. Зміни в соціальній структурі українського суспільства. Зміни в соціально-економічному житті. Розвиток міст. Утворення Кримського ханства. Перехід кримських ханів у васальну залежність від Османської імперії. Набіги татар на українські території. Виникнення українського козацтва. Заснування князем Д. Вишневецьким на о. Малій Хортиці першої Січі.

Персоналії: Аскольд і Дір, Атей, Аттила, Батий, Бож, Борис і Гліб, Володимир Мономах, Володимир Святославич (Великий), Гаджи І Гірей (Хаджі І), Данило (Романович) Галицький, Ігор, Кий, Острозький Костянтин Іванович, Лев Данилович, Нестор, Олег, Ольга, Ольгерд (Альгирдас) Гедимінович, Роман Мстиславович, Святослав Ігорович (Хоробрий), Сигізмунд II Август, Феодосій Печерський, Чингісхан, Юрій Львович, Юрій II (Болеслав Тройденевич), Ягайло, Ярослав Мудрий, Ярослав Осмомисл.

Поняття та терміни: первісне суспільство, археологічна культура, колонізація, племінний союз, князь, язичництво, феодална роздробленість, вотчинне землеволодіння.

Важливі віхи та дати

Кам'яний вік – від 3 млн. років тому до 3 тис. р. до н.е.

Палеоліт – від 3 млн. років тому до 10 тис. р. до н.е.

Мезоліт – від 9 до 5 тис. р. до н.е.

Неоліт – від 7 до 3 тис. р. до н.е.

Мідна доба (єнеоліт) – 5 - 3 тис. р. до н.е.

Бронзова доба – 3 - 0,5 тис. р. до н.е.

Залізна доба – 500 р. до н.е. – 300 р. н.е.

- бл. 7-4.5 млн. років тому – виникнення на території Південно-Східної Африки австралопітеків – проміжної ланки між мавпами і людьми;
- бл. 2,4 млн років – поява у Східній Африці перших представників роду *homo* (людина уміла, *homo habilis*);
- бл. 2 млн. років тому – поява перших архонтропів (людина працююча, *homo ergaster*, та людина прямоходяча, *homo erectus*);
- бл. 1 млн. років тому – поява перших людей (архонтропів) на території України (Королевська стоянка);
- бл. 150 тис. років тому – поява неандертальців на території України;
- бл. 40 тис. років тому – поява *homo sapiens* (кроманьонці) на території України;
- IV – середина III тис. до н.е. – розселення племен трипільської культури на території України, Молдови та Румунії;
- 3600—2300 до н. е. – Ямна культура;
- III–VII ст. – Велике переселення народів;
- 882 р. – об'єднання північних та південних руських земель Олегом;
- 988 р. – запровадження християнства як державної релігії;
- 1019 – 1054 рр. – князювання Ярослава Мудрого в Києві;
- 1097 р. – Любецький з'їзд князів;
- 1187 р. – перша згадка назви «Україна» в писемних джерелах;
- 1199 р. – утворення Галицько-Волинської держави;
- 1238–1264 рр. – правління Данила Романовича;
- 1240 р. – захоплення Києва монголами.
- 1362 р. – битва на р. Сині Води;
- 1385 р. – укладення Кревської унії;
- 1449 р. – утворення Кримського ханства;
- 1471 р. – остаточна ліквідація Київського князівства;
- 1489 р. – перша згадка про українських козаків у писемних джерелах;
- 1556 р. – заснування князем Д. Вишневецьким на о. Малій Хортиці першої Січі;
- 1556–1561 р. – створення Пересопницького Євангелія;
- 1569 р. – укладання Люблінської унії, утворення Речі Посполитої.

Контрольні питання

1. Що є предметом вивчення курсу історії України?
2. Що слугує головними джерелами знання про історію України?
3. Що відомо про найдавніших людей на території України?
4. У чому важливість Трипільської культури?
5. Якими були відносини між кочовиками Залізної доби та грецькими причорноморськими колоніями?
6. Що таке Велике переселення народів? Яке місце слов'ян у цьому процесі?
7. Розкрийте суть основних теорій походження Київської Русі.
8. Яку роль відіграли нормани в утворенні загальноруської держави?
9. Охарактеризуйте соціально-економічний та політичний устрій Київської Русі.
10. На які основні верстви поділялося суспільство Київської Русі IX -сер XII ст.?
11. Чому Київська Русь перейшла у стан феодальної роздробленості? Як це вплинуло на її розвиток та міцність?
12. Що Вам відомо про діяльність Романа Мстиславовича? Яку роль він відіграв у формуванні Галицько-Волинської держави?
13. Чому Київська Русь не змогла встояти проти монголо-татарської навали?
14. Якими були політичний лад та соціально-класова структури Галицько-Волинської держави?
15. У чому причини занепаду Галицько-Волинської держави? Яким є її історичне значення?
16. Як більша частина українських земель були приєднані до складу Великого князівства Литовського?
17. Якими були відносини між литовськими правителями та руським населенням?
18. Що таке Магдебурзьке право? Які українські міста здобули його першими?
19. Як відбувалося приєднання українських земель до складу королівства Польського? Чим польське панування відрізнялося від литовського?
20. Які зовнішньополітичні фактори мотивували укладення уній між Польщею і Литвою?
21. У чому полягала суть Кревської унії?
22. Як ставилися до унії з Польщею магнати та шляхта Великого князівства Литовського? Чому?
23. У чому полягала суть Люблінської унії? Як вона вплинула на становище українських земель та їхнього населення?
24. Якими були основні верстви населення литовсько-польського суспільства?

ТЕМА №2

Козацька доба (XV- XVIII ст.) (2 год.)

План

1. Українське козацтво від XV до початку XVII століття
 - 1.1. Феномен українського козацтва. Його виникнення та значення для українського націєтворення.
 - 1.2. Запорозька Січ — військово-політична організація
 - 1.3. Реєстрове козацтво та його служба Речі Посполитій
 - 1.4. Соціальна структура та економічне становище населення українських земель Речі Посполитої. Посилення феодальної експлуатації та запровадження фільваркової системи
 - 1.5. Релігійні процеси та конфлікти на українських землях Речі Посполитої. Реформація та контрреформація. Берестейська унія та релігійний розкол українського суспільства. Становище православної та уніатської церкви наприкінці XVI – на початку XVII ст. Діяльність церковних братств.
 - 1.6. Петро Конашевич-Сагайдачний як полководець і політичний діяч
 - 1.7. Козацькі повстання 1591-1638 рр.: причини, перебіг, значення, наслідки
2. Повстання Богдана Хмельницького (Козацько-польська війна)
 - 2.1. Основні причини повстання Хмельницького. Перший етап: від битви під Жовтими Водами до Зборівської угоди. Утворення та організація Гетьманщини (держави Війська Запорозького)
 - 2.2. Другий етап війни. Битва під Берестечком. Білоцерківська угода
 - 2.3. Третій етап війни. Від Білоцерківської угоди з Річчю Посполитою до Переяславської угоди з Російським царством. Березневі статті
 - 2.4. Козацько-польська війна після укладення Переяславської угоди до смерті Богдана Хмельницького
3. Руїна
 - 3.1. Суть, причини та наслідки Руїни
 - 3.2. Гетьманування Івана Виговського (1657-1659) та Юрія Хмельницького (1659-1663)
 - 3.3. Розкол козацької Гетьманщини на Лівобережжя та Правобережжя. Андрусівське перемир'я між Російським царством і Річчю Посполитою. Гетьманування Павла Тетері та Івана Брюховецького
 - 3.4. Боротьба Петра Дорошенка за воз'єднання України. Гетьманування Івана Самойловича
4. Україна кінця XVII – початку XVIII ст.
 - 4.1. Гетьманування Івана Мазепи. Союз зі Швецією та його наслідки для України
 - 4.2. Пилип Орлик і його «Конституція»
5. Правобережна Україна наприкінці XVII – у XVIII ст.
6. Гетьманщина після Мазепи
 - 6.1. Гетьманат від Івана Скоропадського до Кирила Розумовського (1708–1764)

6.2. Російсько-турецькі війни XVII – XVIII ст. та роль у них українського козацтва

6.3. Скасування Гетьманату (1764 р.) та знищення Запорізької Січі (1775 р.). Ліквідація залишків козацької автономії та встановлення кріпацтва на українських землях Російської імперії

Змістовне наповнення

Виникнення українського козацтва. Заснування князем Дмитром Вишневецьким на о. Малій Хортиці першої Січі.

Соціальна структура українського суспільства II половини XVI – I половини XVII ст. Економічне становище селян, міщан, козаків, шляхти. Розвиток міст.

Реформація та контрреформація на Українських землях. Берестейська унія. Утворення уніатської церкви. Релігійний розкол українського суспільства. Братський рух. Відновлення церковної православної ієрархії 1620 р. Модернізація руської православної церкви під керівництвом Петра Могили. Розвиток культури й освіти.

Морські походи козаків. Участь українського козацтва на чолі з Петром Конашевичем-Сагайдачним в облозі Москви та Хотинській битві.

Козацькі повстання 1590-х-1630-х років.

Повстання під проводом Богдана Хмельницького. Козацько-польська війна 1648-1657 рр. Зміни в суспільно-політичному житті. Утворення української козацької держави – Війська Запорозького. Зовнішньо-політична діяльність Хмельницького.

Гетьманування Івана Виговського. Гадяцький договір 1658 р. Московсько-українська війна 1658–1659 рр. Гетьманування Юрія Хмельницького. Андрусівське перемир'я 1667 р. Поділ Гетьманщини. Гетьманування Павла Тетері та Івана Брюховецького. Боротьба Петра Дорошенка за воз'єднання українських земель. Гетьманування Дем'яна Многогрішного та Івана Самойловича. Занепад Правобережжя.

Адміністративно-територіальний устрій Слобідської України.

Гетьманування Івана Мазепи. Північна війна. Союз І.Мазепи зі Швецією. Полтавська битва. «Договори і Постановлення Прав і вольностей Війська Запорозького» Пилипа Орлика.

Повстання на правобережній Україні під проводом Семена Палія (1702–1704 рр.). Гайдамацькі повстання. Коліївщина.

Гетьманування Івана Скоропадського. Павло Полуботок як наказний гетьман. Гетьманування Данила Апостола. Обмеження автономії Гетьманщини. «Правління Гетьманського уряду» 1734 р. Гетьманування Кирила Розумовського. Ліквідація Гетьманщини. Діяльність Другої Малоросійської колегії. Ліквідація Запорозької Січі. Скасування козацького устрою на Слобожанщині. Запровадження кріпацтва на українських землях.

Персоналії: Апостол Данило, Богун Іван, Борецький Іов, Брюховецький Іван, Бут Павло, Виговський Іван, Вишневецький Дмитро «Байда», Гонта Іван,

Гордієнко Кость, Гуня Дмитро, Довбуш Олекса, Дорошенко Петро, Залізник Максим, Калнишевський Петро, Катерина II, Конашевич-Сагайдачний Петро, Косинський Криштоф, Мазепа Іван, Многогрішний Дем'ян, Могила Петро, Наливайко Северин, Орлик Пилип, Острозький Василь-Костянтин, Острянин (Остряниця) Яків, Палій Семен, Петро I, Полуботок Павло, Прокопович Феофан, Розумовський Кирило, Самойлович Іван, Сірко Іван, Сковорода Григорій, Скоропадський Іван, Сомко Яким, Сулима Іван, Тетеря Павло, Федоров Іван, Хмельницький Богдан (Зиновій), Хмельницький Юрій, Яворський Стефан.

Поняття та терміни: шляхта, панщина, Магдебурзьке право, фільварок, воєводство, Уніатська (унійна, руська унійна) церква, Українська греко-католицька церква, українське козацтво, Гетьманщина, Руїна, Малоросійська колегія, козацькі літописи

Важливі дати

- 1489 р.** – перша згадка про українських козаків у писемних джерелах
- 1556 р.** – заснування князем Д. Вишневецьким на о. Малій Хортиці першої Січі
- 1572 р.** – укладено перший козацький реєстр
- 1596 р.** – Берестейська церковна унія, утворення уніатської (греко-католицької) церкви
- 1616 р.** – взяття запорозькими козаками фортеці Кафа
- 1618 р.** – похід козаків під проводом гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного на Москву
- 1621 р.** – Хотинська битва
- 1632 р.** – «Пункти для заспокоєння руського народу», легалізація ієрархії православної церкви
- 1632 р.** – утворення Києво-Могилянської колегії
- 1637–1638 рр.** – повстання під проводом Павла Павлюка, Якова Острянина, Дмитра Гуни
- 1648 р.** – битви під Жовтими водами, Корсунем, Пилявцями
- 1649 р.** – Зборівська битва, укладення Зборівської угоди
- 1651 р.** – битва під Берестечком, укладення Білоцерківської угоди
- 1652 р.** – битва під Батогом
- 1654 р.** – Переяславська рада, укладення українсько-московської угоди («Березневі статті»)
- 1656 р.** – укладення московсько-польського Віленського перемир'я
- 1659 р.** – Конотопська битва
- 1667 р.** – укладення Андрусівського перемир'я
- 1686 р.** – укладення «Вічного миру» між Російським царством та Річчю Посполитою
- 1708–1709 рр.** – союз Івана Мазепи зі Швецією
- 1709 р.** – зруйнування російськими військами Чортомлицької Січі, Полтавська битва
- 1710 р.** – ухвалення «Договорів і Постановлень Прав і вольностей Війська Запорозького» Пилипа Орлика

1713 р. – ліквідація козацтва на Правобережній Україні

1764 р. – остаточна ліквідація гетьманства

1768 р. – Коліївщина

1775 р. – остаточна ліквідація царським урядом Запорозької Січі.

Контрольні питання

1. Назвіть основні верстви населення українського суспільства Речі Посполитої.
2. Що таке Магдебурзьке право? Які українські міста здобули його першими?
3. Що таке фільварок і з якою метою створювалися ці господарства?
4. Якими були головні причини та наслідки підписання Берестейської церковної унії?
5. Якою була політика Речі Посполитої стосовно православної церкви після укладання Берестейської унії?
6. Якими були причини виникнення українського козацтва?
7. Ким, де і коли була заснована перша Запорозька Січ?
8. Яким був адміністративний устрій Запорозької Січі? Чому її називають козацькою республікою?
9. Що таке реєстрове козацтво? З якою метою і коли польський уряд вперше створив козацький реєстр?
10. Які були головні причини та історичне значення козацько-селянських повстань кінця XVI – I половини XVII ст.?
11. Якими були причини й цілі повстання під проводом Богдана Хмельницького?
12. Назвіть найважливіші битви Козацько-польської війни. Яким був їх результат?
13. Коли і в яких умовах була укладена Зборівська угода? Розкрийте її зміст.
14. Коли і в яких умовах була укладена Білоцерківська угода? Порівняйте її зміст зі змістом Зборівської угоди.
15. Хто був союзником Богдана Хмельницького у війні проти Польщі у 1648-1653 рр.? Навіщо був потрібний цей союз? Чи був він надійним?
16. Чому Хмельницький уклав Переяславську угоду з Російським царством? Якими були її умови (зміст «березневих статей»)?
17. Як була організована українська козацька держава «Військо Запорозьке»?
18. Що таке Руїна? Якими були її головні причини?
19. З якою метою був укладений Гадяцький договір 1658 р.? Розкрийте його зміст. Чому він не був реалізований?
20. Якою була політика Петра I стосовно України?
21. Чому Іван Мазепа пішов на союз зі Швецією проти Росії?
22. Яким є зміст «Договорів і Постановлень Прав і вольностей Війська Запорозького»? Яким є значення цього документа?
23. Охарактеризуйте соціально-економічні та політичні процеси на Правобережній Україні від другої половини XVII до XVIII століття.
24. Чому Катерина II скасувала Гетьманат та наказала зруйнувати Запорозьку Січ?
25. Яка найважливіша соціально-економічна зміна в житті українського суспільства відбулася після ліквідації козацької автономії?

ТЕМА №3

Українські землі у складі Російської та Австро-Угорської імперій з кінця XVIII до початку XX ст. (2 год.)

План

1. Українські землі наприкінці XVIII ст. Поділи Речі Посполитої 1772, 1793 та 1795 років.
2. Українські землі у складі Російської імперії з XIX до початку XX ст.
 - 2.1. Початок українського національного відродження. Особливості національного відродження в Наддніпрянській Україні.
 - 2.2. Суспільно-політичні рухи XIX ст. на українських землях Російської імперії: масонські ложі, декабристи, Кирило-Мефодіївське товариство, Громади, Братство Тарасівців, народовці.
 - 2.3. Реформи 1860-1870-х років і модернізація в Наддніпрянській Україні. Соціально-економічні зміни. Поява та діяльність політичних партій.
 - 2.4. Події революції 1905–1907 рр. в Україні. Українці в I та II Державних Думах. Реакція
 - 2.5. Земельна реформа П. Столипіна та її вплив на Україну.
3. Українські землі у складі Австрійської та Австро-Угорської імперії з XIX до початку XX ст.
 - 3.1. Соціальна структура та економічне становище на західноукраїнських землях наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.
 - 3.2. Західноукраїнські землі в європейській революції 1848–1849 рр. Скасування кріпацтва в Західній Україні
 - 3.3. Соціально-економічні процеси на західно-українських землях у II половині XIX- на початку XX ст. Масова еміграція західних українців за океан
 - 3.5. Національне відродження на західноукраїнських землях Австро-Угорської імперії. Взаємодія з українським рухом Наддніпрянщини
 - 3.4. Суспільно-політичне життя в Західній Україні. Москвофіли та народовці. Утворення перших політичних партій
4. Україна в Першій світовій війні (1914–1918 рр.).
 - 4.1. Причини, учасники та основні результати Першої світової війни.
 - 4.2. Українці в російській та австро-угорській арміях.
 - 4.3. Хід бойових дій на західноукраїнських землях у 1914–1917 рр.

Змістовне наповнення

Заселення Південної України. Заснування нових міст: Одеса, Херсон, Миколаїв, Катеринослав, Олександрівськ, Севастополь. Українські землі після поділів Речі Посполитої (1772, 1793, 1795 рр.).

Адміністративно-територіальний поділ українських земель у складі Російської імперії. Початок українського національного відродження. Поява «Історії русів». Відкриття університетів. Зміни в освіті. Розвиток літератури,

архітектури, мистецтва. Творчість Тараса Шевченка. Поширення в Україні російських та польських суспільно-політичних рухів.

Події Кримської війни 1853–1856 рр. на території України. Селянські виступи («Київська козаччина», «Похід у Таврію за волею»). Реформи 1860–70-х рр. і процеси модернізації в Україні. Національна політика російського уряду щодо України. Заборони української мови: Валуєвський циркуляр та Емський едикт. «Театр корифеїв». Діяльність «Південно-Західного відділу Російського географічного товариства» (1873–1876 рр.). Журнал «Громада» (1878–1879, 1780, 1882 рр.).

Розвиток промисловості на українських землях російської імперії. Соціальна та національна структура населення на початку ХХ століття.

Діяльність загальноросійських політичних партій на території України та виникнення українських політичних партій. Автономістська та самостійницька течії в українському національному русі. Події революції 1905–1907 рр. в Україні. Діяльність українських парламентських громад в I та II Державних Думах. Щоденна газета «Рада». Посилення національного гніту в 1907–1914 рр. Діяльність «Просвіти».

Земельна реформа П. Столипіна та її вплив на Україну.

Адміністративно-територіальний поділ західноукраїнських земель у складі Австрійської імперії. Реформи Марії Терезії та Йосифа II. Початок національного відродження. Діяльність «Руської трійці». Альманах «Русалка Дністровая». Західноукраїнські землі в європейській революції 1848–1849 рр. Діяльність Головної руської ради (1848–1851 рр.). Перший досвід парламентської діяльності.

Політика австрійського уряду щодо західноукраїнських земель у II половині ХІХ – на початку ХХ ст. Стан промисловості та сільського господарства. Розвиток кооперативного руху, трудова еміграція. Москвофіли та народовці. Утворення перших політичних партій: Русько-української радикальної партії (РУРП), Української Національно-демократичної партії (УНДП), Української соціал-демократичної партії (УСДП). Діяльність культурно-освітнього товариства «Просвіта». Роль Української греко-католицької церкви (УГКЦ) в процесі українського національного відродження на західноукраїнських землях.

Розвиток української літератури та мистецтва: Олена Пчілка, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Володимир Винниченко, Іван Франко, Ольга Кобилянська, Василь Стефаник. Розвиток української історичної науки: Микола Костомаров, Володимир Антонович, Михайло Грушевський, Дмитро Яворницький. «Історія України-Руси» Михайла Грушевського.

Головні причини, учасники і результати Першої Світової війни. Позиції українських політичних сил Наддніпрянщини та Східної Галичини земель щодо війни. Перебіг воєнних дій на території України. Політика австрійської та російської адміністрацій стосовно українців у Галичині. Формування та бойовий шлях легіону Українських січових стрільців (УСС).

Персоналії: Антонович Володимир, Вагилевич Іван, Головацький Яків, Грушевський Михайло, Драгоманов Михайло, Куліш Пантелеймон, Кобилянська Ольга, Костомаров Микола, Котляревський Іван, Леся Українка (Лариса Косач), Лисенко Микола, Міхновський Микола, Олена Пчілка (Ольга Косач), Столипін Петро, Франко Іван, Шашкевич Маркіян, Шевченко Тарас, Яворницький Дмитро.

Поняття та терміни: Весна народів, громадівський рух, Братство тарасівців, чорносотенці, Головна Українська Рада, Українські січові стрільці.

Важливі дати:

1780–1782 рр. – скасування особистої залежності селян в Австрійській імперії
1783 р. – царський указ про закріпачення селян Лівобережної та Слобідської України.
1798 р. – видання в Петербурзі трьох частин «Енеїди» І. Котляревського
1805 р. – відкриття університету в Харкові
1806–1812, 1828–1829 рр. – російсько-турецькі війни
1812 р. – російсько-французька війна
грудень 1825 – січень 1826 рр. – повстання Чернігівського полку
1830–1831 рр. – польське визвольне повстання
1833–1837 рр. – діяльність «Руської трійці»
1834 р. – відкриття університету в Києві
1839 р. – ліквідація владою Російської імперії греко-католицької церкви на Правобережжі
1840 р. – перше видання «Кобзаря» Тараса Шевченка
1846–1847 рр. – діяльність Кирило-Мефодіївського братства
1848 р. – скасування панщини в Галичині; видання першої україномовної газети «Зоря Галицька»
19 лютого 1861 рр. – царський маніфест про скасування кріпосного права в Російській імперії
1863 рр. – Валуєвський циркуляр
1863–1864 рр. – польське національно-визвольне повстання;
1865 р. – завершення будівництва першої залізниці Одеса–Балта
1868 р. – створення у Львові товариства «Просвіта»
1873 р. – створення у Львові Літературного товариства ім. Т. Шевченка (від 1892 р. – Наукове товариство ім. Т. Шевченка)
1876 р. – Емський указ
1890 р. – створення Русько-української радикальної партії (РУРП) у Східній Галичині
1899 – створення Української Національно-демократичної партії (УНДП) у Східній Галичині
1900 р. – створення Революційної української партії (РУП), першої політичної партії Наддніпрянської України
1900 р. – обрання Андрія Шептицького митрополитом Української греко-католицької церкви

1902 р. – селянський страйк в Галичині

1907 р. – впровадження в Австро-Угорській імперії загального виборчого права для чоловіків

1908 р. – створення Товариства українських поступовців (ТУП)

серпень 1914 р. – утворення Головної української ради, формування легіону Українських січових стрільців, створення Союзу визволення України

1914 р. – Галицька битва

1915 р. – утворення Загальної української ради

1916 р. – Брусиловський прорив

Контрольні питання

1. Якими були перші таємні організації у Наддніпрянській Україні?
2. Які цілі ставило Кирило-Мефодіївське товариство?
3. Які реформи було здійснено у 1860-х-70-х рр. у Російській імперії? Який вплив ці реформи мали на подальший розвиток?
4. Якими були причини революції 1905-1907 рр.? Які важливі революційні події відбулися в цей період України?
5. Якими були цілі та головні заходи аграрної реформи Петра Столипіна? Якими були її результати для Російської імперії та України?
6. Опишіть головні події Революції 1848 р. в Австро-Угорській імперії на західноукраїнських землях.
7. Назвіть та охарактеризуйте головні течії у суспільно-політичному житті Східної Галичини другої половини XIX ст.
8. Визначте особливості суспільно-політичного та економічного розвитку Наддніпрянської України та Східної Галичини напередодні Першої світової війни?
9. Які були головні причини, учасники та результати II світової війни? Якими були її наслідки для України?
10. Як українські політичні організації Наддніпрянщини та Східної Галичини відреагували на початок I Світової війни? Кого вони підтримали? Чому?
11. З якою метою був сформований легіон Українських січових стрільців? Яку роль він зіграв у воєнних діях 1914-1916 рр.?
12. Які основні битви відбулися на українських землях у 1914-1917 рр.?
13. Яким було становище українців Східної Галичини після її окупації російськими військами?
14. Як вплинула Перша світова війна на економічну та політичну ситуацію в Російській імперії та Україні?

ТЕМА №4
Українська національна революція та боротьба за незалежність
1917-1921 рр. (2 год.)

План

1. Початок Української національної революції. Період Центральної Ради
 - 1.1. Лютнева революція 1917 р. в Російській імперії
 - 1.2. Утворення та діяльність Української Центральної Ради (УЦР). Перший та другий Універсали УЦР
 - 1.3. Більшовицький переворот в Росії. Третій Універсал УЦР: проголошення Української Народної Республіки (УНР)
 - 1.4. Війна радянської Росії з УНР. Четвертий універсал: проголошення незалежності УНР
 - 1.5. Брест-Литовський договір та відступ більшовиків
2. Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського
 - 2.1. Падіння УЦР та прихід до влади Скоропадського
 - 2.2. Внутрішня політика Гетьмана: досягнення та прорахунки
 - 2.3. Зовнішня політика Гетьмана: досягнення та прорахунки
3. УНР періоду Директорії
 - 3.1. Падіння влади Скоропадського. Прихід до влади Директорії
 - 3.2. Внутрішня і зовнішня політика Директорії УНР: досягнення та прорахунки
 - 3.3. Боротьба Директорії з більшовиками та білогвардійцями. Поразка Директорії
4. Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР)
 - 4.1. Утворення ЗУНР
 - 4.2. Внутрішня і зовнішня політика ЗУНР
 - 4.3. Боротьба Української Галицької армії за ЗУНР проти польської армії. Падіння ЗУНР
5. Боротьба за відновлення УНР у 1920-1921 рр.
 - 5.1. Варшавська угода між урядами УНР та Польщі
 - 5.2. Польсько-українсько-радянська війна
6. Підсумки: Результати української національної революції та боротьби за незалежність 1917-21 рр.

Змістовне наповнення

Лютнева революція 1917 р. в Росії. Утворення Української Центральної Ради. Українізація армії. Еволюція поглядів політичних сил України в питанні самовизначення українців: Універсали Української Центральної Ради (УЦР). Політика УЦР в умовах загострення конфлікту з Тимчасовим урядом та

більшовицькою Росією. Проголошення Української Народної Республіки (УНР). Війна радянської Росії з УНР. Проголошення незалежності УНР.

Брестський мирний договір. Ухвалення Конституції УНР. Гетьманський переворот та утворення Української Держави.

Прихід до влади Директорії. Окупація військами Антанти півдня України. Повстання Никифора Григор'єва. Денікінський режим в Україні.

«Листопадовий зрив». Утворення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Акт Злуки УНР та ЗУНР. «Чортківська офензива».

«Київська катастрофа». Більшовицький режим в Україні. Друга радянсько-українська війна. Ухвалення Конституції УСРР 1919 р. Перший «Зимовий похід» Армії УНР.

Варшавська угода між УНР та Польщею. Польсько-радянська війна. Другий «Зимовий похід» Армії УНР.

Персоналії: Вернадський Володимир, Винниченко Володимир, Ленін (Ульянов) Володимир, Махно Нестор, Петлюра Симон, Петрушевич Євген, Раковський Християн, Скрипник Микола, Скоропадський Павло.

Поняття та терміни: автономія, федерація, самостійники, Українська Центральна Рада, Генеральний Секретаріат, Українська держава, Вільне козацтво, Директорія, отаманщина.

Важливі дати:

березень 1917 р. – утворення Української Центральної Ради

квітень 1917 р. – Всеукраїнський Національний конгрес

червень 1917 р. – ухвалення I Універсалу УЦР

липень 1917 р. – ухвалення II Універсалу УЦР

листопад 1917 р. – ухвалення III Універсалу УЦР

січень 1918 р. – ухвалення IV Універсалу УЦР; бій під Крутами

січень (лютий) 1918 р. – Брестський мирний договір

29 квітня 1918 р. – державний переворот і прихід до влади П. Скоропадського

1 листопада 1918 р. – «Листопадовий зрив» у Львові

14 листопада 1918 р. – утворення Директорії

листопад 1918 р. – проголошення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР)

22 січня 1919 р. – проголошення Акта Злуки УНР та ЗУНР

30 серпня 1919 р. – «Київська катастрофа»

грудень 1919 – травень 1920 р. – Перший «Зимовий похід» Армії УНР

квітень 1920 р. – укладення Варшавської угоди

березень 1921 р. – укладення Ризького мирного договору

листопад 1921 р. – Другий «Зимовий похід» Армії УНР

Контрольні питання

1. Як і чому відбулася лютнева революція в Росії? Які були її головні результати?
2. Що таке Тимчасовий уряд? Як він був сформований і хто входив до його складу? Чому в Росії склалася ситуація двовладдя?
3. Коли та з якою метою була створена Українська Центральна Рада (УЦР)? Які партії увійшли до її складу?
4. Які основні сили боролися за владу в Україні навесні та влітку 1917 р.?
5. В яких умовах було проголошено Перший Універсал УЦР? Яким був його зміст та історичне значення? Як відреагував на нього Тимчасовий уряд?
6. Яким був зміст та історичне значення Другого універсалу УЦР? Як змінився склад УЦР?
7. Як і чому відбувся більшовицький державний переворот у Росії?
9. В яких умовах було проголошено Третій Універсал УЦР? Яким був його зміст та історичне значення?
10. Чому почалася війна між більшовиками та УЦР? Яким був її хід? Чому збройні сили УЦР не змогли відбити наступ більшовицьких військ?
11. В яких умовах було проголошено Третій Універсал УЦР? Яким був його зміст та історичне значення?
12. Хто і з якими цілями приймав участь у переговорах у Брест-Литовську? Яким був зміст Брест-Литовського мирного договору?
13. Якими були головні причини падіння УЦР та приходу до влади гетьмана Павла Скоропадського?
14. Якими були досягнення та прорахунки уряду Скоропадського у внутрішній та зовнішній політиці?
15. Яким було ставлення до політики Скоропадського з боку селянських мас України? Чому?
16. Чому і як Павло Скоропадський втратив владу?
17. Якою була внутрішня та зовнішня політика Директорії?
18. Охарактеризуйте хід основних воєнних дій на території України у період з листопада 1918 р. по 1919 р. Чому війська Директорії зазнали поразки?
19. Як виникла й розбудовувалася Західноукраїнська Народна Республіка?
20. Якими були відносини між ЗУНР і УНР? Яким був зміст та історичне значення Акту злуки УНР та ЗУНР?
21. Яким був хід боротьби Української Галицької армії проти польських військ за збереження ЗУНР? Чому УГА зрештою зазнала поразки?
22. Яким був зміст Варшавського договору між Польщею та урядом УНР? Чому Симон Петлюра погодився визнати владу Польщі на території Західної України?
23. Яким був хід та результати польсько-українсько-радянської війни?

ТЕМА №5
Україна в 1920-ті–30-ті рр. (2 год.)

План

1. Українська Соціалістична Радянська Республіка в роки Нової економічної політики
 - 1.1. Утворення Радянського Союзу та місце в ньому радянської України
 - 1.2. Від воєнного комунізму до Нової економічної політики. Причини запровадження та результати НЕП
 - 1.3. Політика коренізації. Українізація в УСРР: причини запровадження, засоби здійснення, головні наслідки
 - 1.4. Українське національне відродження 1920-х рр.
2. Радянська Україна в період індустріалізації, колективізації та наростання сталінського терору
 - 2.1. Посилення радянського тоталітарного режиму наприкінці 1920-х та протягом 1930-х рр. Сталінський терор в Україні
 - 2.2. Політика індустріалізації: цілі, методи здійснення, наслідки
 - 2.3. Колективізація та Голодомор 1932–1933 рр.
3. Західно-українські землі за межами СРСР у 1920–1939 рр.
 - 3.1. Українські землі у складі Польщі
 - 3.2. Українські землі у складі Румунії
 - 3.3. Підкарпатська Русь у складі Чехо-Словаччини. Карпатська Україна: від автономії до незалежної держави та її втрати

Змістовне наповнення

Воєнний комунізм. Продрозкладка. Голод на півдні УСРР та в Поволжі. Нова економічна політика. Відбудова народного господарства. Створення та структура СРСР. Політика коренізації в СРСР та українізації в УСРР. Ліквідація неписьменності. Українське національне відродження 1920-х рр. Антицерковна кампанія.

Радянський тоталітаризм. Культ особи. Сталінський терор. Масові репресії. Індустріалізація. Суцільна колективізація. Голодомор 1932-33 рр. Згорання українізації. "Розстріляне відродження".

Українські землі у складі Польщі, Румунії, Чехословаччини. Соціально-економічне становище населення західно-українських земель. Політика пацифікації. Течії українського руху у складі Польщі: легалісти (УНДО та ін.) та інтегральні націоналісти (УВО та ОУН). Підкарпатська Русь. Карпатська Україна.

Персоналії: Бандера Степан, Бойчук Михайло, Волошин Августин, Волобуєв Михайло, Довженко Олександр, Донцов Дмитро, Зеров Микола, Каганович Лазар, Коновалець Євген, Косіор Станіслав, Куліш Микола, Курбас Лесь, Липківський Василь, Мельник Андрій, Мудрий Василь, Постишев Павло,

Рильський Максим, Сталін (Джугашвілі) Йосип, Сосюра Володимир, Тичина Павло, Хвильовий (Фітільов) Микола, Шептицький Андрей, Шумський Олександр.

Поняття та терміни: воєнний комунізм, продрозкладка, Нова економічна політика (НЕП), коренізація, індустріалізація, колективізація, розкуркулення, Голодомор 1932-33 рр., ГУЛАГ, осадництво, Пацифікація, Український таємний університет.

Важливі дати

- 1920 р.** – підписання Бесарабського протоколу, визнання країнами Антанти входження Бесарабії до складу Румунії
- 1923 р.** – визнання країнами Антанти входження Східної Галичини до складу Польщі
- 1921–1923 рр.** – масовий голод в Україні та Поволжі
- 1921 р.** – утворення Української автокефальної православної церкви (УАПЦ)
- 1922 р.** – входження УСРР до складу СРСР
- 1923 р.** – початок політики коренізації
- 1924 р.** – Татарбунарське повстання
- 1925 р.** – утворення Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО)
- 1925 р.** – проголошення курсу на індустріалізацію
- 1925 р.** – утворення Молдавської Автономної Соціалістичної Радянської Республіки у складі УСРР
- 1928/1929–1932 рр.** – перша п'ятирічка
- 1928 р.** – судовий процес у «Шахтинській справі»
- 1929 р.** – рік «великого перелому», початок суцільної колективізації
- 1930 р.** – судовий процес у справі «Спілки визволення України» (СВУ)
- 1929 р.** – утворення Організації українських націоналістів (ОУН)
- 1930 р.** – проведення польською владою політики «пацифікації»
- 1932–1933 рр.** – Голодомор в Україні
- 1934 р.** – перенесення столиці УСРР з Харкова до Києва
- 1937 р.** – ухвалення Конституції УРСР
- 1937–1938 рр.** – «Великий терор»
- 1938 р.** – надання автономії Підкарпатській Русі у складі Чехо-Словаччини
- 15 березня 1939 р.** – проголошення незалежності Карпатської України

Контрольні питання

1. В чому полягали суть та головні заходи воєнного комунізму? Якими були її наслідки?
2. Якими були причини й наслідки голоду 1921-1922 р.?
3. Чому більшовики змушені були запровадити Нову економічну політику (НЕП)? В чому полягали суть та головні заходи цієї політики? Як вона співвідносилася з ідеологією большевицького режиму?
4. Якими були особливості проведення НЕП в Україні?

5. Як відбувався процес формування СРСР та входження до нього радянської України?
6. Якими були цілі та головні наслідки політики коренізації/українізації?
7. Чому 1920-ті рр. називають періодом національно-культурного відродження українського народу?
8. Яким був зміст літературної дискусії 1925-1928 рр. в Україні? В чому полягала позиція Миколи Хвильового?
9. Яку політику стосовно релігії та церкви в Україні здійснювала радянська влада у 1920-ті рр.?
10. Які були причини згортання НЕП наприкінці 1920-х рр.?
11. Як формувалася й розвивалася радянська тоталітарна система у 1920-ті-30-ті рр. Якими були основні етапи розгортання сталінського терору? Хто були його жертвами?
12. Які цілі переслідувала політика індустріалізації? Якими методами вона здійснювалася? Якими були її наслідки для України?
13. Якими були цілі політики колективізації? Як вона здійснювалася в Україні?
14. Якими були причини та наслідки Голодомору 1932-1933 рр.?
15. Поясніть зміст поняття “розстріляне відродження”.
16. У складі яких держав перебували західноукраїнські землі у 1920-х-30-х рр.? Якою була політика цих держав стосовно українського населення?
17. В чому полягала суть позиції легалістів у українському національному русі на території Польщі в 1920-х-30-х рр.? Якими були їхні досягнення?
18. В чому полягала ідеологія українського інтегрального націоналізму? Які були причини її формування та зростання впливу? Якими засобами інтегральні націоналісти (УВО, ОУН) боролися за українську державність?
19. Як розвивалося суспільно-політичне життя на території Підкарпатської Русі/Карпатської України у складі Чехо-Словаччини?
20. В яких умовах було проголошено незалежність Карпатської України? Чому її було втрачено? Яким було її історичне значення?

ТЕМА №6

Україна в роки Другої світової війни (2 год.)

План

1. Україна на першому етапі Другої світової війни (1939–1941 рр.)
 - 1.1. Пакт Молотова-Рібентропа та таємний протокол. Відносини між СРСР та Німеччиною у період з 1939 по червень 1941 р.
 - 1.2. Початок Другої світової війни. Приєднання західноукраїнських земель до УРСР. Радянізація західноукраїнських земель
 - 1.3. Анексація СРСР інших територій у період з 1939 по червень 1941 р.
2. Радянсько-Німецька війна. Україна у 1941–1945 рр.
 - 2.1. Напад Німеччини на Радянський Союз. Причини невдач Червоної армії у перший період війни. Евакуація та «тактика випаленої землі»
 - 2.2. Україна під нацистською окупацією. Нацистська політика щодо населення на окупованих територіях
 - 2.3. Опір на окупованій території: українська національна та радянська течії
 - 2.4. Переламні битви німецько-радянської війни: під Москвою, Сталінградом, Курськом.
 - 2.5. Звільнення території України від німецько-нацистських загарбників. Політика радянської влади на звільнених територіях.
3. Завершення Другої світової війни
 - 3.1. Наступ Червоної армії та англо-американських військ у Європі. Капітуляція Німеччини. Війна з Японією та її капітуляція
 - 3.2. Головні результати Другої світової війни: людські та економічні втрати, зміни у світовій політичній системі
 - 3.3. Внесок України у перемогу у Другій світової війні. Територіальні зміни для України

Змістовне наповнення

Пакт Молотова-Рібентропа та таємні протоколи до нього. Початок Другої світової війни. Окупація Польщі та Франції німецькими військами. Приєднання Західної України, Південної та Північної Бессарабії та Північної Буковини до складу УРСР. Радянізація західноукраїнських земель. Співпраця СРСР та Німеччини у 1939-1941 рр.

Початок Радянсько-німецької війни. Оточення і поразки Червоної армії. Оборона Києва, Одеси, Севастополя. Встановлення нацистського окупаційного режиму. Адміністративний поділ українських територій під окупацією Німеччиною та її союзниками. Діяльність Українського центрального комітету. Нацистський терор в Україні. Остарбайтери. Голокост. Трагедія Бабиного Яру.

Діяльність Організації українських націоналістів. Проголошення ОУН відновлення української державності. Волинська Січ. Формування та діяльність Української повстанської армії. Волинська трагедія (різанина) 1943 р. Українська головна визвольна рада. Розгортання та діяльність радянського партизанського руху.

Перл-Харбор та вступ США у війну. Ленд-ліз.

Московська битва, Сталінградська битва, Курська битва. Операції зі звільнення України від німецьких загарбників та їх союзників. Битва за Київ 1943 р. Політика радянської влади на деокупованих територіях. Формування та доля дивізії Ваффен СС "Галичина".

Наступ радянських військ у східній та центральній Європі. Наступ англо-американських військ. Капітуляція Німеччини. Атомне бомбардування Хіросіми та Нагасакі. Капітуляція Японії.

Депортація кримських татар та інших народів Криму (травень 1944 р.). Формування "радянського табору" у Європі.

Головні наслідки для України: людські та економічні втрати, територіальні зміни.

Персоналії: Бандера Степан, Бульба-Боровець Тарас, Ватутін Микола, Кирпонос Михайло, Клим Савур (Дмитро Клячківський), Ковпак Сидір, Кубійович Володимир, Лебедь Микола, Малиновський Родіон, Теліга Олена, Тимошенко Семен, Федоров Олексій, Хрущов Микита, Шухевич Роман.

Поняття та терміни: бліцкриг, Новий порядок, план «Ост», Голокост, оstarбайтери, колабораціонізм, рух опору, похідні групи ОУН, Волинська трагедія (різанина), рейкова війна, чорносвітники.

Важливі дати та віхи

23 серпня 1939 р. – підписання радянсько-німецького договору про ненапад («пакту Молотова–Рібентропа») і таємного протоколу до нього

1 вересня 1939 р. – початок Другої світової війни

17 вересня 1939 р. – вступ Червоної армії на територію Західної України

листопад 1939 р. – включення Східної Галичини та Волині до складу УРСР

серпень 1940 р. – включення Південної та Північної Бессарабії й Північної Буковини до складу УРСР

22 червня 1941 р. – початок Радянсько-німецької війни

червень 1941 р. – танкова битва в районі міст Ровно–Дубно–Броди–Луцьк

30 червня 1941 р. – проголошення Акту відновлення Української Держави

30 вересня 1941 р. – 7 січня 1942 р. – битва за Москву

30 травня 1942 р. – створення Українського штабу партизанського руху (УПШР)

17 липня 1942 р. – 2 лютого 1943 р. – Сталінградська битва

14 жовтня 1942 р. – створення Української повстанської армії (УПА)

18 грудня 1942 р. – звільнення від німецької окупації першого населеного пункту української території (с. Півнівка Міловського району Луганської обл.)

1943 р. – Волинська трагедія (різанина)

5 липня – 23 серпня 1943 р. – битва на Курській дузі (Курська битва)

3-13 листопада 1943 р. – Київська наступальна операція (битва за Київ)

6 листопада 1943 р. – звільнення Києва від німецької окупації

січень – лютий 1944 р. – Корсунь-Шевченківська наступальна операція
вересень – жовтень 1944 р. – Карпатсько-Ужгородська наступальна операція
28 жовтня 1944 р. – звільнення всієї території України від німецької окупації
8 травня 1945 р. – купітуляція Німеччини
6 серпня, 9 серпня 1945 р. – ядерне бомбардування Хіросіми і Нагасакі
2 вересня 1945 р. – купітуляція Японії

Контрольні питання

1. Якою була геополітична ситуація напередодні Другої світової війни?
2. Якими були плани нацистської Німеччини стосовно України?
3. Яким був зміст пакту Молотова-Ріббентропа та таємних протоколів до нього? Яку роль ця угода відіграла у розв'язуванні Другої світової війни?
4. Як здійснювалося співробітництво Німеччини та Радянського Союзу у 1939-41 рр.
5. Як західно-українські землі були приєднані до УРСР та Радянського Союзу?
6. Які інші території анексував Радянський союз у період від вересня 1939 р. до червня 1941 р.?
7. Як здійснювалася радянська заходноукраїнських земель? Якими були її головні наслідки? Як і чому змінилося ставлення мешканців західної України до радянської влади?
8. Чому перші місяці Радянсько-німецької війни були дуже невдалими для Червоної армії?
9. В чому була суть плану "операція Барбароса"? Якої мірою його вдалося здійснити? Чому зрештою цей план не був виконаний?
10. Якою була позиція чільників ОУН, мельниківців та бандерівців, стосовно відносин із Німеччиною напочатку Радянсько-німецької війни? У яких діях вона виражалася?
11. Яким був зміст Акту відновлення Української Держави? Як на нього відреагувала німецька окупаційна влада? Як це змінило відношення ОУН(бандерівців) до Німеччини?
12. Яку політику здійснював німецький окупаційний режим на окупованих українських територіях? Як ця політика була пов'язана з ідеологією нацизму?
13. Хто такі оstarбайтери і якою була їхня доля?
14. Як здійснювався геноцид єврейського народу на українських землях у роки II Світової війни?
15. Як розвивався український національний рух опору (Поліська Січ, ОУН-УПА, УГВР) в роки Радянсько-німецької війни?
16. Що таке Волинська трагедія (різанина)?
17. Якими були головні цілі та методи радянських партизанів на окупованих Німеччиною українських територіях? Що таке "рейкова війна"?
18. Як Радянському Союзу вдалося змінити хід війни на свою користь?
19. Назвіть основні військові операції, у ході яких територія України була звільнена від військ Німеччини та її союзників.
20. Яким був хід та результати Київської наступальної операції?

21. Хто такі «чорносвитники»? Якою була їхня доля?
22. З якою метою створювалася дивізія Ваффен СС "Галичина"? Чому багато українців підтримали її створення і увійшли до її лав? кої була її доля?
23. Чому і як ОУН-УПА здійснювали спротив радянським військам та владі?
24. Як поводитися радянські воїни стосовно населення "визволених" європейських країн (особливо, Німеччини та її союзників)?
25. Чому багато радянських військовополонених та остарбайтерів після "звільнення" потрапляли до сталінських трудових таборів?
26. Завдяки яким головним факторам СРСР вдалося здобути перемогу над нацистською Німеччиною? Чому кількість загиблих бійців радянської армії в багато разів перевищувала кількість загиблих бійців Німеччини та її союзників?
27. Яким був внесок українців у перемогу Червоної армії у Другій світовій війні?
28. Яка геополітична ситуація склалася по завершенню Другої світової війни?
29. Якими були головні наслідки Другої світової війни для України?

ТЕМА №7

УРСР після Другої світової війни. Україна як незалежна держава (2 год.)

План

1. Повоєнна відбудова та розвиток України у 1945–1953 рр.
 - 1.1. Особливості повоєнної відбудови в УРСР.
 - 1.2. Голод 1946–1947 рр.
 - 1.3. Репресії та політичні процеси у повоєнні роки.
 - 1.4. Радянізація західних областей України. Боротьба ОУН – УПА проти радянської влади.
 - 1.5. Операція «Вісла»
2. Україна в період хрущовської «відлиги» (1953–1964 рр.) (4 год.)
 - 2.1. Прихід до влади Микити Хрущова. XX з'їзд КПРС — початок десталінізації. Основні заходи десталінізації.
 - 2.2. Спроби економічних реформ.
 - 2.3. "Шістдесятники" і зародження руху дисидентів. Хрущовський авторитаризм та новий культ особи
 - 2.4. Усунення Хрущова від влади
3. Україна в Брежнєвську добу
 - 3.1. Прихід Л. Брежнєва до влади в СРСР. Зміни в системі влади. Спроби економічних реформ Косигіна та застій
 - 3.2. Політика русифікації. Зміна партійного керівництва України: відмінності політики П.Шелеста та В.Щербицького.
 - 3.3. Розвиток руху дисидентів та політичні репресії. Українська Гельсінська група
 - 3.4. Смерть Брежнєва. Правління Андропова та Черненка.
4. Горбачовська перебудова та розпад Радянського Союзу
 - 4.1. Прихід до влади М. Горбачова. Основні напрямки політики «перебудови».
 - 4.2. Політичні реформи в СРСР та спроби економічних реформ. Вибори народних депутатів СРСР 1989 р. Виникнення демократичної опозиції.
 - 4.3. Політичні зміни в Україні. Народний Рух України за перебудову. Вибори Верховної ради України 1990 р. "Народна рада". Декларація про суверенітет України. Леонід Кравчук як Голова Верховної Ради України.
 - 4.4. Обрання Бориса Єльцина Президентом Російської Федерації. Горбачов-Єльцин: змагання за владу. Підготовка нового Союзного Договору: проблема поділу повноважень (влади) між центром та республіками.
 - 4.5. Спроба державного перевороту (Державний комітет з надзвичайного стану) у серпні 1991 р. та її поразка. Проголошення незалежності України, Біловезька угода та розпад СРСР.

5. Україна як незалежна держава

5.1. Реформування політичних та економічних інституцій України в періоди президентства Леоніда Кравчука та Леоніда Кучми. Формування й зміцнення олігархічної ринкової системи. Зовнішня політика маневрування між Росією та Заходом.

5.2. Криза політики двовекторності. Боротьба між прозахідною та проросійською орієнтаціями у період з 1999 по 2014 р. Політична криза, Помаранчева революція та президентство Віктора Ющенка. Реванш проросійських сил, президентство Віктора Януковича та Революція гідності.

5.3. Україна після Революції гідності. Російська анексія Криму та "гібридна війна" російської федерації проти України. Президентство Петра Порошенка та Володимира Зеленського. Повномасштабна агресія російської федерації проти України.

Змістовне наповнення

Створення Організації об'єднаних націй. УРСР як член та співзасновник ООН. Кордони УРСР. Відбудова промисловості. Голодомор 1946–1947 рр. Радянізація західних областей України. Боротьба ОУН та УПА. Примусовий обмін населенням між СРСР і Польщею. Операція «Вісла». Ліквідація Української греко-католицької церкви. Продовження політики масових репресій.

Смерть Сталіна. Боротьба за владу в СРСР і перемога Микити Хрущова. XX з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС): розвінчування «культу особи» Сталіна. Хрущовська «відлига» 1950–1960-х рр.: припинення масових репресій та часткова реабілітація їх жертв. «Українізація» кадрового складу Комуністичної партії України. Приєднання Криму до УРСР. Реформи в агропромисловому комплексі та управлінні промисловістю. Виникнення руху «шістдесятників», дисидентського руху наприкінці 1950 – на початку 1960-х рр. Політика русифікації в освіті. Придушення Угорського повстання 1956 р. «Карибська криза». Протести в Новочеркаську та їх придушення. Усунення від влади Хрущова та обрання Генеральним секретарем КПРС Леоніда Брежнєва.

Економічні реформи Олексія Косигіна. Конституція УРСР 1978 р. «Неосталінізм». Припинення заходів з реабілітації жертв сталінських репресій. Гельсінська угода з прав людини. Розвиток дисидентського руху. Посилення політичних репресій. Економічна стагнація («застій»). Заміна на посаді Першого секретаря Центрального комітету Комуністичної партії України (ЦК КПУ) Юрія Шелеста на Володимира Щербицького. Посилення русифікації. Смерть Брежнєва. Короткочасне правління Юрія Андропова та Костянтина Черненка.

Прихід до влади Михайла Горбачова, проголошення політики «перебудови» та «гласності». Перші спроби економічних реформ: «прискорення», «госпрозрахунок», розвиток кооперації, антиалкогольна кампанія. Відновлення деєдалінізації та реабілітації жертв сталінських репресій. Чорнобильська катастрофа. Політичні реформи в СРСР 1989-91 рр.: перші (й останні) в СРСР частково демократичні вибори на З'їзд народних депутатів СРСР; виникнення легальної демократичної парламентської опозиції; скасування політичної монополії КПРС; введення посади Президента СРСР;

обрання на цю посаду З'їздом народних депутатів СРСР Михайла Горбачова. Звільнення політичних в'язнів. Створення Народного руху України. Вибори до законодавчих органів союзних республік. Утворення «Народної Ради» як демократичної опозиції у Верховній Раді України. Обрання Бориса Єльцина Головою Верховної Ради РРФСР. «Парад суверенитетів». Обрання Леоніда Кравчука Головою Верховної Ради України. «Революція на граніті». Обрання Бориса Єльцина Президентом РРФСР. Перетворення Кримської області на автономну республіку у складі УРСР. Дискусії про перехід до ринкової економіки. Поглиблення економічної кризи. Шахтарські страйки. Проблема розподілу владних повноважень між владними органами СРСР та союзних республік. Підготовка нового союзного договору та труднощі з погодженням його умов. Спроба державного перевороту в СРСР: усунення від влади М.Горбачова, створення Державного комітету з надзвичайного стану та проголошення надзвичайного стану. Спротив «путчу» та його провал. Прийняття Верховною Радою України Акту проголошення незалежності України. Референдум та вибори Президента 1 грудня 1991 р. Біловезська угода про розпуск СРСР.

Заснування Збройних Сил України. Лібералізація цін. Початок ринкових реформ. Економічна криза та гіперінфляція. Страйк шахтарів Донбасу 1993 р. Дostroкові вибори до Верховної Ради та вибори Президента України 1994 р. Ухвалення Конституції 1996 р. Стабілізація економіки, грошова реформа. Продовження приватизації. Формування олігархічно-ринкової системи. Грошова реформа. «Багатовекторна» зовнішня політика, позаблоковість та нейтралітет. Відставка уряду Віктора Ющенка, вбивство Георгія Гонгадзе, «плівки Мельниченка» та політична криза 2001-2004 р. Зміни до Конституції України 2023 р. Президентські вибори 2024 р. та Помаранчева революція. «Газові» та «торгівельні війни» з Росією. Політична криза та реванш проросійських політичних сил на парламентських виборах 2007 р. та президентських виборах 2010 р. «Євромайдан» та Революція гідності 2014 р. Анексія Криму російською федерацією та початок «гібридної війни». Декомунізація. Зміцнення Збройних Сил України. Повномасштабна агресія російської федерації проти України.

Персоналії: Амосов Микола, Брежнєв Леонід, Горбачов Михайло, Григоренко Петро, Дзюба Іван, Драч Іван, Зеленський Володимир, Івасюк Володимир, Єльцин Борис, Корольов Сергій, Костенко Ліна, Кравчук Леонід, Кучма Леонід, Лук'яненко Левко, Мороз Олександр, Параджанов Сергій, Патон Борис, Порошенко Петро, Руденко Микола, Світличний Іван, Симоненко Василь, Йосиф Сліпий, Стус Василь, Тимошенко Юлія, Хрущов Микита, Чорновіл В'ячеслав, Шелест Петро, Щербицький Володимир, Ющенко Віктор, Янукович Віктор.

Поняття та терміни: операція «Вісла», Відлига, шістдесятники, дисидент, "Застій", Перебудова, Народний рух України (НРУ), Революція на граніті, Помаранчева революція, Революція Гідності

Важливі дати та віхи

- квітень 1945 р.** – Україна стає співзасновницею Організації Об'єднаних Націй;
березень 1946 р. – «саморозпуск» Української греко-католицької церкви;
1946–1947 рр. – голодомор в Україні
квітень–липень 1947 р. – операція «Вісла»
лютий 1954 р. – передача Кримської області до складу УРСР
1956 р. – XX з'їзд КПРС, розвінчування культу особи Сталіна
1957 р. – запуск першого штучного супутника Землі
1961 р. – перший політ людини (Олексія Гагаріна) в Космос
1959 р. – утворення Української робітничо-селянської спілки
1965 р. – «косигінські реформи» в сільському господарстві та промисловості)
1972 р. – зміна Петра Шелеста на Володимира Щербицького на посаді першого секретаря ЦК КПУ; масові арешти дисидентів
1976 р. – утворення Української Гельсінської групи
квітень 1985 р. – початок «перебудови»
квітня 1986 р. – вибух на Чорнобильській АЕС
26 березня 1989 р. – проведення перших альтернативних виборів до З'їзду народних депутатів СРСР
вересень 1989 р. – створення Народного руху України за перебудову
березень 1990 р. – проведення перших альтернативних виборів до Верховної Ради УРСР
16 липня 1990 р. – ухвалення Декларації про державний суверенітет України
18-21 серпня 1991 р. – спроба державного перевороту в СРСР
24 серпня 1991 р. – ухвалення Акту проголошення незалежності України
1 грудня 1991 р. – Всеукраїнський референдум та вибори Президента України
6 грудня 1991 р. – заснування Збройних Сил України
8 грудня 1991 р. – підписання Леонідом Кравчуком, Борисом Єльциним та Леонідом Шушкевичем Біловезької угоди про розпуск СРСР.
липень 1994 р. – обрання Леоніда Кучми Президентом України
1995 р. – обрання України членом Ради Європи (РЄ)
28 червня 1996 р. – ухвалення Конституції України
жовтень–грудень 2004 р. – «Помаранчева революція», обрання Президентом України Віктора Ющенка
2008 р. – вступ України до Світової організації торгівлі (СОТ)
січень 2010 р. – обрання Віктора Януковича Президентом України
листопад 2013 – лютий 2014 рр. – «революція Гідності», втеча Віктора Януковича;
лютий – березень 2014 р. – анексія Криму російською федерацією, початок «гібридної війни» російської федерації з Україною
2014 р. – підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (ЄС)
24 лютого 2022 р. – початок повномасштабної агресії російської федерації проти України

Контрольні питання

1. Які територіальні зміни відбулися в Україні в середині 40-х - напочатку 50-х років?
2. Як і з якою метою здійснювався примусовий обмін населенням між СРСР і Польщею? Що таке операція «Вісла»? Якими були її цілі та наслідки?
3. Як здійснювалася повоєнна відбудова в УРСР?
4. Які були причини й наслідки Голодомору 1946–1947 рр. ?
5. Як працювала система політичних репресій в СРСР наприкінці 1940-х – напочатку 1950-х років?
6. Як ОУН-УПА вела боротьбу з радянською владою в післявоєнний період?
7. Що таке «ждановщина»? Як вона діяла в Україні?
8. Чому УРСР, не будучи незалежною державою, стала співзасновницею ООН?
9. Яка глобальна політична система утворилася після закінчення Другої світової війни? Що таке «холодна війна»?
10. Якими були цілі політичних змін в СРСР після смерті Сталіна?
11. Як здійснювалася «десталінізація» в СРСР та Україні?
12. В чому полягала непослідовність процесу реабілітації жертв сталінських репресій, і які були її причини?
13. Які реформи здійснював М. Хрущов у промисловості та сільському господарстві, і якими були їхні наслідки?
14. Що таке «шістдесятництво»? Якими були головні цілі та форми діяльності шістдесятників в Україні?
15. Чому і як М.Хрущова було усунуто від влади?
16. Які головні політичні зміни в СРСР відбулися після приходу до влади Леоніда Брежнєва?
17. У чому полягали «косигінські реформи»? Якими були їхні наслідки?
18. Хто такі дисиденти? Якими були головні цілі та форми діяльності українських дисидентів у 1960-ті-80-ті рр.?
19. Що таке номенклатура і яке місце вона посідала в радянській суспільно-політичній системі?
20. Як розгортався процес русифікації в УРСР у 1950-ті-1980-ті рр.?
21. В чому полягала політика «Перебудови» Михайла Горбачова?
22. Які найважливіші політичні реформи здійснив Михайло Горбачов? Якими були їхні головні наслідки?
23. Якими були причини й наслідки Чорнобильської катастрофи? Як вона вплинула на суспільно-політичне життя в Україні?
24. Як формувалася багатопартійна система в УРСР?
25. Яким було соціально-економічне становище та рівень життя населення в період «Перебудови»? Чому здійснювані М. Горбачовим економічні реформи виявилися невдалими?
26. У яких умовах було прийнято Декларацію про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.)? Яким був її зміст та історичне значення?
27. Якими були причини та цілі спроби державного перевороту в серпні 1991 р. (ДКНС)? Чому і як ця спроба зазнала поразки?

28. Якою була реакція керівництва УРСР на спробу державного перевороту у Москві?
29. В яких умовах було прийнято Акт проголошення незалежності України? Яким був його зміст? Які сили, і чому, його підтримали?
30. Якими були результати Всеукраїнського референдуму та виборів Президента України 1 грудня 1991?
31. В яких умовах було прийнято Конституцію України 28 червня 1996 року? Які головні принципи та атрибути української державності в ній закріплено?
32. Які були причини та результати Помаранчевої революції 2004 р.?
33. Які були причини та результати Революції Гідності 2013-14 рр.?
34. Як здійснювалася анексія Криму російською федерацією?
35. Що таке «гібридна війна»?

Рекомендована література

Основна

1. Бідзіля П., Дідик С. Історія України від найдавніших часів до сьогодення: навч. посібник. – Запоріжжя, ЗДМУ, 2019. – 156 с.
2. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. – Київ: Портал, 2022. – 432 с.
3. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. – Київ: Yakaboo Publishing, 2019. – 656 с.
4. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. – Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2023. – 512 с.
5. Плохій С. Російсько-українська війна: повернення історії. – Харків: КСД, 2023. – 400 с.

Допоміжна

6. Аркас М. Історія України-Русі. – Корбуш, 2019. – 584 с.
7. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху. Спогади. – Київ: Центр навчальної літератури, 2019. – 326 с.
8. Брайчевський М. Походження Русі. – Київ: Центр учбової літератури, 2021. – 226 с.
9. Винниченко В. Відродження нації. Заповіт борця за визволення. – Київ: Книга роду, 2008. – 800 с.
10. В'ятрович В. Друга польсько-українська війна. 1942-1947. – Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2011. – 288 с.
11. Григоренко П. Вітер зустрічний. Спогади. – Київ: Книга роду, 2008. – 432 с.
12. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Корбуш, 2019. – 720 с.
13. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? – Київ: Знання, 1991. – 240 с.
14. Дзюба І. М. Інтернаціоналізм чи русифікація? — Київ: Видавничий дім "КМ Academia", 1998, – 276 с.
15. Залізняк Л. Стародавня історія України. – Київ: Темпора, 2012. – 542 с.
16. Енглунд П. Полтава. Розповідь про загибель однієї армії. – Харів: Фоліо, 2018. – 348 с.
17. Епплбом Е. Залізна завіса. Приборкання Східної Європи. 1944–1956. – Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2017. – 616 с.
18. Епплбом Е. Історія ГУЛАГу. – Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2010. – 511 с.
19. Епплбом Е. Червоний голод. Війна Сталіна проти України. – Київ: НРЕС-PRESS, 2018. – 440 с.
20. Історія України від діда Свирида. У 3-х кн. – Видавець Сілаєва О.В., 2023. – 272 с., 384 с., 392 с.
21. Історія цивілізації. Україна. Том 1. Від кіммерійців до Русі (X ст. до н. е. — IX ст.). – Харків: Фоліо, 2020. – 586 с.

22. Каппеллер А. Від країни козаків до країни селян. Україна на видноколі Заходу у XVI-XIX ст. – Львів: Літопис, 2022. – 360 с.
23. Каппеллер А. Нерівні брати. Українці та росіяни від середньовіччя до сучасності. – Чернівці: Книги-XXI, 2018. – 320 с.
24. Каппелер А. Мала історія України: (переклад з німецької). – Київ: К.І.С, 2007. – 264 с.
25. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. – К.: Глобус, Вік; Едмонтон: Канад. ін-т Укр. Студій Альберт. ун-ту, 1992. – 176 с.
26. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX століть: соціально-політичний портрет. – К.: Либідь, 1993. – 176 с.
27. Кульчицький С. Невідома Україна. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид. – Київ: Наш час, 2008. – 424 с.
28. Кульчицький С. Російська революція 1917 року: новий погляд. – Київ: Наш час, 2008. – 79 с.
29. Кульчицький С. Червоний виклик. – Київ: Темпора, 2013. – 1512 с.
30. Кульчицький С., Якубова Л. Кримський вузол. – Київ: Кліо, 2019. – 496 с.
31. Кульчицький С., Якубова Л. Триста років самотності: український Донбас у пошуках смислів і Батьківщини. – Київ: Кліо, 2020. – 720 с.
32. Лебедь М. УПА. – Дрогобич: Відродження, 1993. – 207 с.
33. Липинський В. Покликання «варягів» чи організація хліборобів? – Київ: Центр учбової літератури. – 145 с.
34. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму. – Київ-Філадельфія : Інститут Східноєвропейських досліджень Національної академії наук України, 1995. – 471 с.
35. Липинський В. Україна на переломі. – Київ: Темпора, 2023. – 616 с.
36. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2-х т. – Київ: Дух і Літера, 2019. – 632 с., 624 с.
37. Махно Н. Сповідь анархіста. – Київ: Книга роду, 2009. – 624 с.
38. Мотика Г. Від волинської різанини до операції «Вісла». – Київ: Дух і літера, 2013. – 360 с.
39. Нариси новітньої історії України 1991–2021 / За ред. М. Мінакова, Г. Касьянова, М. Роджанські. – Київ: Laugus, 2021. – 344 с.
40. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917 – 1920). – Київ: Темпора, 2007. – 608 с.
41. Плющ Л. У карнавалі історії. – Київ: Комора, 2018. – 720 с.
42. Попович М. Червоне століття. – Київ: АртЕк, 2005. – 887 с.
43. Субтельний О. Україна: історія. – Київ: Либідь, 1991. – 512 с.
44. Плохій С. Загублене царство. Історія «Русского мира» з 1470 року до сьогодні. – Харків: Фоліо, 2019. – 320 с.
45. Плохій С. Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій. – Харків: КСД, 2018. – 400 с.
46. Плохій С. Остання імперія. Занепад і крах Радянського Союзу. – Харків: КСД, 2019. – 512 с.
47. Плохій С. Походження слов'янських націй. – Київ: Критика, 2017. – 432 с.

48. Плохій С. Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи. – Харків: Фоліо, 2019. – 400 с.
49. Плохій С., Мицик Ю. Як козаки Україну боронили. – Київ: Кліо, 2018. – 368 с.
50. Прицак О. Походження Русі. У 2-х т. – Київ: Обереги, 1997, 2003. – 1084 с., 1304 с.
51. Скоропадський П. Спогади 1917-1918. – Київ: Наш формат, 2017-2022. – 456 с.
52. Снайдер Т. Криваві землі. Європа між Гітлером та Сталіним. – Київ: Laurus, 2018. – 492 с.
53. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь. 1569-1999. – Київ: Дух і літера, 2012. 464 с.
54. Старченко Н. Українські світи Речі Посполитої. – Київ: Laurus, 2021. – 616 с.
55. Хвильовий М. Україна чи Малоросія. – Київ: Українська прес-група, 2012. – 72 с.
56. Чорновіл В. Правосуддя чи рецидиви терору? Лихо з розуму // Чорновіл В. Твори в 10 т. Том 2. – Київ: Смолоскип, 2003. – 906 с.
57. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків. У 3-х кн. – Харків: Фоліо, 2023. – 542 с., 590 с., 608 с.
58. Яковенко Н. Вступ до історії. – Київ: Критика, 2007. – 376 с.
59. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – Київ: Критика, 2009. – 584 с.
60. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. – Київ: Критика, 2008. – 472 с.

Словник персоналій

Амосов Микола (1913 – 2002) – український радянський лікар, науковець в галузі медицини та біокібернетики, громадський діяч, академік Національної академії наук України (1969) та Академії медичних наук України (1993), лауреат Ленінської премії (1961), Державної премії УРСР в галузі науки і техніки (1978, 1988) і Державної премії України в галузі науки і техніки (1997). Вперше в Україні почав лікування вад серця хірургічним методом; одним з перших в СРСР інтегрував у практику метод штучного кровообігу; першим в СРСР провів протезування митрального клапану; вперше в світі упровадив в практику антитромботичні протези серцевих клапанів. Директор Інституту серцево-судинної хірургії (1983–1988); керівник відділу біологічної кібернетики Інституту кібернетики НАН України (1959-1990).

Антонович Володимир (1834 – 1908) – український історик, археолог, етнограф, археограф; доктор наук, професор Київського університету (з 1878), член-кореспондент Російської АН (з 1901); співорганізатор Київської громади, член Київського товариства старожитностей і мистецтв.

Апостол Данило (1654 – 1734) – гетьман Лівобережної України 1727–34 рр. Здійснив ряд заходів для впорядкування козацької адміністрації.

Аскольд і Дір – київські князі другої половини IX ст. Очолювали руську військову дружину під час походу на Константинополь близько 860 р. Згідно літопису, були вбиті у 882 р. у Києві за наказом князя Олега.

Атей (помер бл. 339 р. до н. е.) — цар Скіфії, що об'єднав під своєю владою території між дельтами річок Дунаю та Дону.

Аттіла (396 — 453) — вождь гунів, творець Гунської імперії, що простягалася від річки Урал та Кавказу до річки Рейн і від річки Дунай до Балтійського моря. Здійснив спустошливі походи в Іллірію (447), Галію (451) та Італію (452).

Бандера Степан (1909–1959) – український політичний діяч, очільник українського націоналістичного руху. З 1933 р. – крайовий провідник Організації українських націоналістів у Галичині. Організатор резонансних терористичних акцій – вбивства Олексія Майлова, секретаря консульства СРСР у Львові, як протест проти Голодомору в Україні, та вбивства Броніслава Перацького, міністра внутрішніх справ Польщі, за керівництво акцією «пацифікації» українців. З 1936 по 1939 р. відбував покарання у польських тюрмах, звільнився після захоплення Польщі Німеччиною у 1939 р. У 1940 р. односторонні Бандери висловили недовіру голові ОУН Андрію Мельнику і проголосили головою ОУН Бандеру, тим самим спричинивши розкіл ОУН на «бандерівців» та «мельниківців». Після початку німецько-радянської війни і захоплення німецькими військами Львова, Бандера та його односторонні проголосили відновлення української державності та сформували уряд на чолі з заступником Бандери Ярославом Стецьком, сподіваючись, що керівництво Німеччини з цим погодиться і прийме українську державу як союзника у війні з Радянським

Союзом. Проте цього не сталося; Бандеру та Стецька було заарештовано й відправлено у німецькі концтабори, де вони перебували до 1944 р. Тим часом рештки керівництва бандерівської ОУН, що залишилися на волі, взяли курс на боротьбу як з радянськими, так і з німецькими окупантами, що реалізувалося, зокрема, у формі Української повстанської армії (УПА).

Батий (1208–1255) – монгольський хан, онук Чингізхана. В 1237–1241 рр. очолив походи монголо-татарського війська до Східної Європи. 1239 р. зруйнував Переяслав і Чернігів, 1240 - Київ. Засновник і хан (1243–1255) Золотої Орди.

Богун Іван (помер 1664 р.) – військовий діяч, полковник у війську Богдана Хмельницького під час Козацько-польської війни 1648–54. Особливо відзначився в Берестецькій битві 1651 р., коли як наказний гетьман організував вихід козаків із оточення.

Бож (помер бл. 375 року) — легендарний вождь Антського союзу кінця IV століття.

Бойчук Михайло (1882 – 1937) – український художник, маляр-монументаліст, засновник самобутньої школи українського мистецтва, що отримала назву «бойчукізм». У 1936 р. заарештований за звинуваченням у шпигунстві й участі в контрреволюційній організації, а в 1937 – розстріляний.

Борецький Іов (Іван, Матвей) (помер 1631 р.) – український церковний, політичний і культурний діяч. Був ректором Львівської братської школи, брав участь в організації Київської братської школи. З 1620 р. і до кінця життя – київський митрополит православної церкви.

Борис і Гліб (кінець X ст. – 1015) – молодші сини Великого князя київського Володимира Святославича, які були вбиті прихильниками їх старшого брата Святополка, а згодом канонізовані православною церквою.

Брежнєв Леонід (1906 – 1982) – керівник СРСР (на посадах Першого секретаря та Генерального секретаря ЦК КПРС) з 1964 до 1982 р., з правлінням якого пов'язане згорання деяких заходів хрущовської «відлиги» (зокрема, критики культу особи Сталіна та реабілітації жертв сталінських репресій), посилення політичних репресій (в межах, що охоплювали критиків радянської системи, «дисидентів», але не набували масового характеру як в сталінські часи), розвиток кризових явищ в економіці («епоха застою»), початок вторгнення радянських військ в Афганістан. Уродженець Дніпропетровської області, в якій починав свою партійну кар'єру. На шляху до вершини влади очолював Запорізьку область (1946-47), Дніпропетровську область (1947-50), Молдавську РСР (1950-52), Казахську РСР (1955-56).

Брюховецький Іван (помер 1668 р.) – гетьман Лівобережної України (1663–68), обраний за підтримки рядового козацтва на Чорній раді 1663 р. Підписав Московські статті 1665 р., що обмежують українську автономію. У 1668 р. був убитий козаками.

Бульба-Боровець Тарас (1908 – 1981) – діяч українського повстанського руху часів Другої світової війни, організатор і очільник українських

партизанських загонів, що діяли під назвами «Поліська Січ», Українська повстанська армія (УПА; згодом цю назви «перехопила» партизанська організація, створена та очолювана «бандерівським» ОУН), Українська народно-революційна армія. «Бульбівці» воювали за незалежність України, як проти нацистів, так і проти радянських військ; підтримували уряд Української народної республіки в екзилі.

Бут Павло Міхнович (помер 1638 р.) – гетьман нереєстрових козаків, керівник повстання 1637 р. проти Польщі.

Вагилевич Іван (1811 – 1866) – український поет, філолог, етнограф, громадський діяч. Разом з М. Шашкевичем та Я. Головацьким утворив «Руську трійцю» – літературний гурток, що у 1820-х-30-х рр. розпочало на західно-українських землях національно-культурне відродження. Один з авторів «Русалки Дністрової» – першого українського фольклорно-літературного альманаху народною мовою (1837 р.).

Ватутін Микола (1901 – 15 квітня 1944) – радянський воєначальник, генерал армії, Герой Радянського Союзу. Під час Німецько-радянської війни спочатку був начальником штабу Північно-Західного фронту, згодом здійснював керівництво радянськими військами на посадах командувача Воронежського, Південно-Західного, 1-го Українського фронту. Помер від поранення, отриманого в результаті обстрілу засідки воїнів УПА.

Вернадський Володимир (1863–1945) – український науковець-природознавець, основоположник геохімії, біогеохімії та радіогеології, перший президент Академії наук України (1918–1921).

Виговський Іван (помер 1664 р.) – гетьман України 1657–59 рр. Намагався добитися незалежності України від Росії через союз із Польщею. Уклав з представниками Речі Посполитої Гадяцьку угоду, за якою Гетьманщина повинна була увійти до Речі Посполитої як третя, поряд з Королівством Польським та Князівством Литовським, автономна частина зі своєю адміністрацією і військом, Велике князівство Російське. У 1659 р. у Конотопській битві козацько військо на чолі з Виговським за підтримки союзників-татар розбило московське військо. Проте Виговський втратив підтримку козаків через непопулярність союзу з Річчю Посполитою, яка посилилася після того, як польський Сейм «ратифікував» Гадяцьку угоду, внісши до неї чимало неприйнятних для козаків змін. Після козацького повстання 1659 р. на чолі з І.Богунем, І.Іскрою, І.Сірком, Виговський зрікся гетьманської булави і втік до Польщі. В березні 1664 р. за звинуваченням нового правобережного гетьмана Павла Тетері в участі в козацькому повстанні був розстріляний.

Винниченко Володимир (1880–1951) – український письменник та політичний діяч. З 1907 р. – один із лідерів Української соціал-демократичної робітничої партії. У 1917-18 рр. – голова утвореного Українською Центральною Радою уряду, Генерального секретаріату. Один з організаторів антигетьманського повстання у листопаді-грудні 1918 р., що призвело до повалення гетьманату і проголошення відновлення Української Народної

Республіки на чолі з Директорією як найвищим органом державної влади. В листопаді 1918 – лютому 1919 р. – голова Директорії. У лютому 1919 р. через суперечності з Симоном Петлюрою пішов у відставку та виїхав за кордон. У 1920-му р. виїзжав у Москву та Харків, де вів переговори з радянським керівництвом про входження до радянського уряду УРСР з кооптацією в члени ЦК КП(б)У, але зрештою відмовився і повернувся за кордон, де продовжував літературну та політичну діяльність, виступаючи з критикою національної й соціальної політики РКП(б) та Радянського уряду.

Вишневецький Дмитро «Байда» (помер у 1563/1564) — український магнат на Волині, князь, козацький ватажок, гетьман. Збудований ним Хортицький замок на острові Мала Хортиця вважається попередником Запорозької Січі. Брав участь у багатьох військових походах. Був узятий в полон турками і страчений.

Володимир Мономах (1053–1125, Київ) – великий князь Київський з 1113, внук Ярослава Мудрого. Відновив великокнязівську владу на більшій частині староруських земель. Ініціатор Любецького з'їзду 1097. Очолював успішні походи проти половців 1103 та 1111 р. Автор визначної пам'ятки староруської літератури, «Повчання Володимира Мономаха», в якому закликав до об'єднання всіх руських земель. Його правлінням закінчився період відносної єдності та процвітання Київської Русі.

Володимир Святославич (Великий) (? – 1015, Київ) – Великий князь київський з 980. Завершив об'єднання східнослов'янських земель у складі Київської Русі. Запровадив християнство у Русі (бл. 988–989). За його князювання Київська Русь досягла найбільшої могутності. Після смерті був канонізований православною церквою.

Волобуєв Михайло (1903 – 1972) – український економіст, який наприкінці 1920-х – напочатку 1930-х років у своїх публікаціях доводив і критикував колоніальний характер економіки УРСР, економічну експлуатацію України, виступав за її економічну самодостатність. У 1933 р. був заарештований за обвинуваченням в участі в «українській контрреволюційній організації, що прагнула до збройного повалення Радянської влади» і засуджений до 5 років виправних таборів (вирок замінений на заслання до Казахстану).

Волошин Августин (1874 – 1945) – український релігійний, культурний, політичний діяч, греко-католицький священник Мукачівської єпархії, впродовж 1938–1939 рр. – прем'єр-міністр автономного уряду Карпатської України, у 1939 р., з проголошенням незалежності Карпатської України (і до її знищення Угорською окупацією), – президент цієї держави.

Гаджи І Гірей, або **Хаджі І** (1397 — 1466) — кримськотатарський державний, політичний і військовий діяч; засновник Кримського ханства, перший кримський хан (1427–1456, 1456–1466).

Головацький Яків (1814–1888) – поет, етнограф, історик, фольклорист і педагог. Разом з М. Шашкевичем та І. Вагилевичем утворив літературний гурток

«Руська трійця» та був співавтором альманаху «Русалка Дністрова» (див. також *Вагилевич Іван*).

Гонта Іван (помер 1768 р.) – полковник уманський, один з керівників Коліївщини (антипольського повстання українців Правобережжя).

Горбачов Михайло (1931 – 2022) – останній керівник СРСР, з 1985 по 1991 р., на посадах Генерального секретаря ЦК КПРС (1985–1991), голови Президії Верховної Ради СРСР (1988–1989), голови Верховної Ради СРСР (1989–1990), Президента СРСР (1990–1991). Здійснив спробу «перебудувати» радянську політичну та економічну систему (політика «перебудови») в напрямку її демократизації і впровадження елементів ринкової економіки, покращення відносин з капіталістичними країнами, але без відмови від марксистсько-ленінського «соціалістичного вибору». Ця спроба в цілому зазнала невдачі; вона виявила внутрішні суперечності радянської системи, викликала відродження й розвиток рухів за незалежність у республіках СРСР, і зрештою завершилася розпадом СРСР.

Гордієнко Кость (помер 1733 р.) – кошовий отаман Запорізької Січі, що підтримав союз Івана Мазепи зі Швецією проти Росії.

Григоренко Петро (1907 – 1987) – український радянський генерал (учасник Німецько-радянської війни) і дисидент-правозахисник. Під враженням розвінчування злочинів Сталіна Хрущовим, у 1963 р. організував підпільну «Спілку боротьби за відродження ленінізму». Пізніше був організатором ряду правозахисних акцій, активно підтримував рух кримських татар за повернення в Крим, одним із засновників Московської Гельсінської групи та Української Гельсінської групи у 1976 р. За правозахисну діяльність був розжалуваний у рядові, позбавлений усіх державних відзнак і кілька разів ув'язнений у психіатричній лікарні. У 1977 р. з дозволу радянської влади виїхав у США для важкої операції та побачення з сином, що жив у США; незабаром позбавлений радянського громадянства. Отримав політичний притулок в США.

Грушевський Михайло (1866 – 1934) – видатний український історик, публіцист, політичний діяч. Автор фундаментальної дванадцятитомної праці «Історія України-Русі». З 1897 по 1914 р. – голова Наукового товариства імені Шевченка у м. Львів. У 1898 – 1907 рр. – редактор «Записок Наукового товариства імені Шевченка», член редакції журналу «Літературно-науковий вісник». Засновник і голова Українського наукового товариства (1907). З березня 1917 р. – голова Української Центральної Ради.

Гуня Дмитро (XVII ст.) – козацький гетьман у 1638 р.; продовжив козацьке повстання, розпочате Павлом Бутом (Павлюком).

Данило (Романович) Галицький (1201–1264) – князь волинський і галицький, за правління якого Галицько-Волинська держава досягла вершини свого розквіту. Підтримував контакти з Папою Римським Інокентієм IV; погодився на церковну унію і прийняв від папи королівську корону. Почав

запровадження самоврядування (Магдебурзького права) в містах. Засновник Львова.

Дзюба Іван (1931 – 2022) – український літературознавець, літературний критик, громадський діяч, дисидент брежнєвських часів, в період «перебудови» – активний учасник руху за незалежність України,. 1965 року написав памфлет «Інтернаціоналізм чи русифікація?», в якому, посиляючись на численні цитати з Леніна, Маркса та Енгельса, піддавав критиці політику русифікації, здійснювану тогочасним радянським керівництвом як таку, що суперечить ленінській національній політиці, і доводив, що «ідея асиміляції націй, ідея про майбутнє безнаціональне суспільство — це не ідея наукового комунізму, а того „комунізму“, який Маркс і Енгельс називали казармовим». Автор відіслав брошуру до найвищих керівних органів УРСР (зокрема, особисто до Петра Шелеста та Володимира Щербицького), сподіваючись переконати їх у необхідності виправлення національно-культурної політики. Праця Дзюби також активно поширювалася самвидавом і була опублікована за кордоном. Створена радянським керівництвом комісія визнала її ідейно шкідливим твором. У 1972 р. Дзюба був виключений зі Спілки письменників України і незабаром заарештований. У 1973 р. Київський обласний суд засудив його до 5 років ув'язнення і 5 років заслання, але після звернення з «покаянним листом» про помилування до Президії Верховної Ради УРСР звільнений. Восени 1989 року став одним із засновників Народного Руху України, президентом Республіканської асоціації українців. З 1991 — головний редактор журналу «Сучасність». У 1992–1994 рр. – Міністр культури України.

Довбуш Олекса (1700-1745) – лідер карпатських опришків, українського селянського повстанського руху, «український Робін Гуд». Із загоном 40–50 осіб, спираючись на підтримку селян, діяв на Прикарпатті. Герой багатьох народних творів та творів художньої літератури.

Драч Іван (1936 – 2018) – український поет, перекладач, кіносценарист, драматург, державний і громадський діяч, один із очільників руху за незалежність України у 1989-91 рр. Перший голова **Народного Руху України** (з 10 березня 1989 по 28 лютого 1992).

Довженко Олександр (1894–1956) – кінорежисер, письменник, сценарист, один із засновників української кінематографії. На Міжнародному кінофестивалі в Брюсселі (1958) фільм Довженка «Земля» визнано одним із дванадцяти найвизначніших здобутків світового кінематографу.

Донцов Дмитро (1883 – 1973) – головний ідеолог українського інтегрального націоналізму, що мав великий вплив на діяльність Організації українських націоналістів (ОУН) та інших українських націоналістичних груп у 1920-х-50-х рр.

Дорошенко Петро (1627 – 1698) – гетьман Правобережної України 1665-76 рр. Брав участь у Козацько-польській війні 1648–54 рр. У 1665 р. став гетьманом Правобережної України, яку за Слободищенським трактатом 1660 р. було

приєднано до Польщі. Уклав союз з Туреччиною, і з її допомогою намагався воз'єднати Україну. Після вбивства козаками Лівобережжя гетьмана Івана Брюховецького на короткий час став гетьманом як на Правобережжі, так і на Лівобережжі. Проте незабаром втратив контроль над Лівобережжям, де з намови представників російської влади гетьманом проголосив себе Дем'ян Многогрішний. У союзі з Туреччиною вів війну за контроль над українськими землями з наступником Многогрішного, лівобережним Гетьманом Іваном Самойловичем, що перебував у союзі з Російським царством. У 1676 р. зазнав поразки і капітулював, зрікшись гетьманської булави на користь Самойловича.

Драгоманов Михайло (1841 – 1895) – український публіцист, історик, філософ, економіст, літературознавець, фольклорист, громадський діяч, засновник українського соціалізму. Визначний ідеолог українців-автономістів. Один із організаторів «Старої громади» у Києві. Доцент Київського університету (1864–1875). Після звільнення за політичну неблагонадійність емігрував до Женеви, де очолював осередок української політичної еміграції (1876–1889).

Єльцин Борис (1931 – 2007) – президент РРФСР та російської федерації з 1991 по 1999 р. У 1980-х рр. здійснив партійну кар'єру досягши посади члена ЦК КПРС, кандидата у члени Політбюро ЦК КПРС та першого секретаря Московського міського комітету КПРС. Після усунення з цих посад в результаті конфлікту з М.Горбачовим, позиціонував себе як представник демократичної опозиції, і досяг великої популярності. У 1990 р. був обраний головою Верховної Ради РРФСР, а в 1991 р. – її всенародно обраним Президентом. Боротьба між М.Горбачовим та Єльциним і лідерами інших радянських республік за розподіл владних повноважень стала однією з головних причин розпаду СРСР. З 18 по 21 серпня 1991 р, під час спроби державного перевороту з боку найближчого оточення Горбачова (Державний комітет з надзвичайного стану) Єльцин очолив масовий спротив у Москві, який призвів до поразки «путчу», що, у свою чергу, прискорило розпад СРСР. Період правління Єльцина був часом відносної демократії в росії. Здійснювалися ринкові реформи, мала місце свобода преси та відносно вільні (хоча й часто маніпульовані) вибори. Як президент росії, Єльцин погодився визнати територіальну цілісність незалежної України в межах кордонів УРСР і підписав Будапештський меморандум, за яким росія, разом з іншими державами, виступала «гарантом» територіальної цілісності України. Разом із тим, Єльцин проклав шлях до путінського авторитаризму, через підриг парламентаризму (незаконний, з обстрілом, розпуск російського парламенту в жовтні 1993-го, маніпульовані наступні вибори парламенту й президента), розпочавши (невдало) у 1994 р. війну з Чечнею, яка боролася за незалежність від росії, і зрештою призначивши путіна прем'єр-міністром і обравши його своїм спадкоємцем на посаді президента.

Залізняк Максим (XVIII ст.) – запорізький козак, ватажок Коліївщини (антипольського повстання українців Правобережжя). Навесні 1768 р. зібрав у Холодному Яру загін, який захопив міста Жаботин, Смілу, Богуслав, Корсунь,

Лебедин, Лисянку, Звенигородку. Згодом разом з надвірними козаками магната Потоцького на чолі з І.Гонтою повстанці оволоділи Уманню. Російський царський уряд, наляканий розмахом та антифеодальною спрямованістю повстання, надав військову допомогу Польщі для його розгрому. Залізник був зрадницьки схоплений і засланий на довічну каторгу.

Зеленський Володимир (нар. 1978 р.) – шостий Президент України, з травня 2019 р.; раніше – шоумен, актор, комік, режисер, продюсер і сценарист, співвласник і художній керівник підприємства зі створення шоу-проектів і розважальних програм «Студія Квартал-95» (2003–2019).

Зеров Микола (1890 – 1937) – видатний український поет, літературознавець, перекладач, літературний критик, полеміст, педагог, професор. Лідер групи поетів «неокласиків», майстер сонетної форми та перекладач античної поезії. У 1935 р. був заарештований і звинувачений в керівництві контрреволюційною терористичною націоналістичною організацією; засуджений на 10-річне ув'язнення. У 1937 р. розстріляний в урочищі Сандармох Медвеж'єгорського району, Карелія.

Івасюк Володимир (1949 – 1979) – український композитор-виконавець, музикант, мультиінструменталіст (скрипка, фортепіано, віолончель, гітара), один із основоположників української естрадної музики. Автор 107 пісень, 53 інструментальних творів, музики до кількох вистав. Загинув за загадкових обставин – був знайдений повішеним у Брюховицькому лісі під Львовом.

Ігор (?–945) – Великий князь київський (912–945). В 941 здійснив невдалий похід на Константинополь; 944 уклав договір з Візантією. Був убитий під час повстання древлян.

Іларіон (XI ст.) – церковний письменник, перший митрополит руського походження. Автор «Слова про закон і благодать», що стверджує політичну та культурну самостійність Київської Русі.

Йосиф Сліпий (1892 – 1984) – український церковний діяч, наступник Андрея Шептицького на чолі Української греко-католицької церкви. З 1 листопада 1944 року – Митрополит Галицький та Архієпископ Львівський. Разом з іншими очільниками УГКЦ у 1945 р. був заарештований радянською владою; засуджений на 8 років важких робіт. Відкидаючи постійні радянські пропозиції переходу до православ'я, був пізніше засуджений ще кілька разів. Разом відбув у радянських виправно-трудових таборах 18 років. Був звільнений у 1963 р. на публічне прохання Ватикану, в період, коли Хрущов намагався нормалізувати відносини з заходом після Карибської кризи. Після звільнення виїхав до Риму і оселився у Ватикані.

Каганович Лазар (1893 – 1991) – радянський партійний та державний діяч, головний виконавець сталінської політики в Україні. Генеральний секретар ЦК КП(б)У у 1925-28 рр., перший секретар – у 1947 р., один з організаторів Голодомору 1932 – 1933 рр.

Калнишевський Петро (бл. 1691 – 1803) – останній кошовий отаман Запорозької Січі. Брав участь в російсько-турецькій війні. Після руйнації російськими військами Запорозької Січі був ув'язнений у Соловецькому монастирі.

Катерина II (1729 — 1796) — російська імператриця у 1762–1796 рр. Період її правління став «золотою добою» російського абсолютизму; її царювання описували як «просвічений абсолютизм». Продовжила політику Петра I по знищенню козацької автономії: у 1764 р. остаточно ліквідувала гетьманство, а у 1775 р. за її наказом російськими військами було захоплено й знищено Запорізьку Січ. У 1783 р. видала указ про закріпачення українських селян.

Кий — полянський князь, легендарний засновник Києва.

Кирпонос Михайло (1891 – 1941) – радянський воєначальник українського походження, командувач Південно-Західним фронтом СРСР у Німецько-радянській війні із червня по вересень 1941 року. Загинув у бою.

Клим Савур, Дмитро Клячківський (1911 – 1945) – український військовий діяч, один з очільників ОУН («бандерівців») та УПА, командир УПА-Північ, безпосередній організатор та керівник масового винищення польського населення на Волині у червні-липні 1943 р., відомого під назвами «Волинська різанина» або «Волинська трагедія». Загинув у бою з загоном НКВС.

Клячківський, Дмитро – див. **Клим Савур**.

Кобил'янська Ольга (1863 – 1942) – українська письменниця модерністка, рання буковинська феміністка, близька подруга та соратниця Лесі Українки. Авторка повістей та оповідань про проблеми українського жіноцтва та буковинського села на межі століть.

Ковпак Сидір (1887 – 1967) – один з організаторів радянського партизанського руху в Україні. Партизанське з'єднання під командуванням Ковпака провело 5 рейдів по тилах ворога.

Конашевич-Сагайдачний Петро (помер 1622 р.) – гетьман реєстрового козацтва. Очолював ряд успішних походів козаків проти турків і Кримського ханства (1607, 1608, 1614, 1615, 1616, 1621), а також Московського царства (1618). Підтримував православну церкву; 1620 р. вступив з усім козацьким військом в Київське братство; домігся відновлення ієрархії української православної церкви, що була втрачена в результаті Берестейської унії.

Коновалець Євген (1891 – 1938) – український державний, військовий та політичний діяч, полковник Армії УНР, командир Січових Стрільців. Після поразки національно-визвольних змагань 1917-21 рр. мешкав в еміграції у Чехо-Словаччині, Німеччині, Швейцарії та Італії і став лідером українського націоналістичного руху. Засновник та перший голова Організації українських націоналістів (ОУН), з 1929 по 1938 рр. Був вбитий у Роттердамі агентом радянської служби зовнішньої розвідки.

Корольов Сергій (1906 – 1966) – український радянський вчений у галузі ракетобудування та космонавтики, перший головний конструктор ракетно-космічних систем у СРСР, де перед цим був в'язнем трудових таборів ГУЛАГ.

Косіор Станіслав (1889 – 1939) – радянський партійний діяч, генеральний секретар та перший секретар ЦК КП(б)У у 1928–1938 рр., один з організаторів Голодомору 1932 – 1933 рр.

Косинський Криштоф (1545 – 1593) – підляський шляхтич, козацький отаман, полковник Війська Запорозького реєстрового (1590), гетьман козаків-низовиків (1591–1593). Організатор козацького повстання 1591–1593 років на ґрунті майнового конфлікту з князями Острозькими.

Костенко Ліна (нар. 1930) – видатна українська поетеса-шістдесятниця, письменниця. У радянські часи підтримувала дисидентський рух, через що її твори довгий час не допускалися до публікації.

Костомаров Микола (1817–1885) – український історик, письменник, публіцист. Один із засновників Кирило-Мефодіївського братства (1846), автор його програмних документів. Автор праць з української історії «Богдан Хмельницький», «Руїна», «Мазепа і мазепинці», «Гетьманство Виговського» і ін.

Котляревський Іван (1769–1838) – письменник, громадський діяч. Його поема «Енеїда» (1798) стала першим в українській літературі твором, написаним народною мовою, що закладав основи сучасної літературної мови. П'єси «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник» (1819) започаткували нову українську драматургію і увійшли до репертуару національного театру.

Кравчук Леонід (1934 – 2022) – перший Президент незалежної України (1991–1994); Голова Верховної Ради України у 1990–1991 роках. У 1988-1990 рр. завідувач ідеологічного відділу, секретар ЦК КПУ, а в 1990 р. – другий секретар ЦК КПУ. Як голова Верховної Ради УРСР і, водночас, один із керівництва Комуністичної партії України (у складі КПРС) у 1990-91 рр. проводив політику маневрування між вимогами націонал-демократів, що змагалися за незалежність України та усунення від влади Комуністичної партії, та керівництвом СРСР та КПРС; підтримував курс на поступову демократизацію суспільно-політичного життя та збільшення суверенітету УРСР у складі СРСР. Після провалу спроби державного перевороту в серпні 1991 р. вийшов з Комуністичної партії, підтримав її заборону та проголошення незалежності України. 1 грудня 1991 р. був обраний першим Президентом України. На посаді Президента здійснював курс на поступові економічні ринкові реформи, а в зовнішній політиці – балансування між Заходом та росією. В часи президентства Л.Кравчука внаслідок руйнації старої, адміністративно-командної економічної системи та великої частини економічних зв'язків з колишніми республіками СРСР, а також не дуже вдалого та досить корумпованого способу проведення економічних ринкових реформ, мали місце великий спад обсягів виробництва і рівня життя більшості населення, а також гіперінфляція, що зумовило масові страйки

шахтарів у 1993 р., призначення дострокових виборів парламенту та Президента у 1994 р. і поразку Л.Кравчука на президентських виборах.

Кубійович Володимир (1900 – 1985) – український географ, енциклопедист, видавець, громадсько-політичний діяч. Очільник Українського центрального комітету (УЦК) – української громадської установа, яка в 1939–1945 роках діяла в Генеральній губернії та з метою відстоювання інтересів українців співпрацювала з нацистською Німечиною. Організатор видання та головний редактор *Енциклопедії українознавства* та фундаментальної праці «Географія українських і сумежних земель».

Куліш Микола (1892 – 1937) – український письменник, режисер, драматург, автор багатьох п'єс, що ставилися на сцені театру Леся Курбаса «Березіль». У 1934 р. був заарештований і звинувачений у приналежності до націоналістичної терористичної організації і зв'язках з ОУН; засуджений до 10 років Соловецьких таборів. У 1937 р. розстріляний в урочищі Сандармох Медвеж'єгорського району, Карелія.

Куліш Пантелеймон (1819 – 1897) – український письменник, фольклорист, етнограф, мовознавець, перекладач, філософ історії. Автор «кулішівки» — першої фонетичної абетки української мови, яка лежить в основі сучасного українського правопису та мовлення. Перекладач Біблії на українську мову. Автор першого українського історичного роману «Чорна рада».

Курбас Лесь (1887 – 1937) – український режисер, актор, теоретик театру, драматург, публіцист, перекладач. Засновник новаторського театру «Березіль». 1933 року Курбас був заарештований і ув'язнений за звинуваченнями в участі у контрреволюційно-терористичній Українській військовій організації і в намірі убити другого секретаря ЦК КП(б)У Павла Постишева. Засуджений до 5 років ув'язнення у виправних трудових таборах. У 1937 р. розстріляний в урочищі Сандармох Медвеж'єгорського району, Карелія.

Кучма Леонід (нар. 1938 р.) – другий Президент України (1994 – 2005 р.); з жовтя 1992 р. по вересень 1993 рр. – прем'єр-міністр України, раніше – секретар партійного комітету комуністичної партії Конструкторського бюро «Південне» (1975 – 1981), секретар парткому Виробничого об'єднання «Південний машинобудівний завод» (1981 – 1982), що був на той час найбільшим заводом військової та ракетно-космічної техніки у СРСР, перший заступник генерального конструктора КБ «Південне» (1982 – 1986), генеральний директор ВО «Південний машинобудівний завод» (1986 – 1992). Як Президент України, продовжив здійснення приватизації державних підприємств та економічної політики у непрозорий спосіб, що сприяв розвитку корупції, зрощенню державної влади з великим бізнесом, становленню олігархії; у зовнішній політиці продовжив балансування між Заходом та росією. Загалом, у своїй політиці виявляв коливання між демократичною прозахідною та авторитарною пострадянсько-проросійською моделями. У виборчій кампанії 1994 р. переміг Л.Кравчука під проросійськими та прорадянськими гаслами, проте по суті

продовжив його політику; на виборах 1999 р. (де головним його конкурентом був керівник Комуністичної партії України), апелював переважно до демократично і патріотично налаштованих українських виборців, і після перемоги подав на затвердження Верховної Ради на посаду прем'єр-міністра кандидатуру **Віктора Ющенка**, який мав репутацію демократичного прозахідного політика, але у 2001 р. сприяв його відставці; у 2002 р. подав на затвердження Верховної Ради на посаду прем'єр-міністра кандидатуру **Віктора Януковича**, який на цій посаді і пізніше як лідер Партії Регіонів та Президент України (2010-2014) проводитиме авторитарну та проросійську політику, що зрештою призведе до **Революції Гідності**.

Лебедь Микола (1909 або 1910 – 1998) – український політик, один із лідерів ОУН («бандерівців»). Засновник і перший керівник Служби безпеки ОУН (1940—1941). Після арешту німцями Степана Бандери та Ярослава Стецька в 1941 р. був фактичним керівником ОУН. Разом із Романом Шухевичем був головним організатором Української Повстанської Армії.

Лев Данилович (бл. 1228[1] — бл.1301) — князь перемиський (бл. 1240—1269), белзький (після 1245—1269) і галицький (1264—бл. 1301), син Данила Романовича. Безуспішно претендував на литовську (1269) та польську (1289) спадщину, залучаючи до походів татар. Прославився як мужній воїн і полководець, але нерозважливий політик, що занедбав своє князівство через часті війни з сусідами.

Ленін (Ульянов) Володимир (1870 – 1924) – російський революціонер, засновник і ідеолог більшовизму. 24–25.10 (7–8.11) 1917 р. більшовицька партія на чолі з Леніном здійснила державний переворот, поваливши Тимчасовий уряд і проголосивши владу Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, яка в дійсності стала диктатурою партії більшовиків. З перших днів встановлення радянської влади і до смерті – глава більшовицького уряду, Ради Народних Комісарів (Раднаркому).

Леся Українка; справжнє ім'я – **Лариса Косач**, у шлюбі **Косач-Квітка** (1871 – 1913) – видатна українська поетеса та драматург, перекладачка, культурна та громадська діячка.

Липківський Василь (1864 – 1937) – український релігійний діяч, церковний реформатор, публіцист, письменник і перекладач, борець за автокефалію українського православ'я, творець і перший митрополит Київський і всієї України відродженої 1921 року Української Автокефальної Православної Церкви. Здійснив численні переклади українською мовою богослужбової та релігійної літератури. Є автором «Історії Української церкви». У 1937 р. розстріляний за вироком «трійки» НКВС.

Лисенко Микола (1842–1912) – композитор, основоположник української класичної музики, етнограф. У 1904 р. відкрив у Києві музично-драматичну школу. Автор опер «Різдвяна ніч», «Тарас Бульба», «Енеїда», «Наталка

Полтавка», опер для дітей – «Коза-дереза», «Пан Коцький», «Зима і Весна», оперетта «Чорноморці».

Лук'яненко Левко (1928 – 2018) – український політичний та громадський діяч, юрист та дисидент, учасник національного визвольного руху. В часи правління Хрущова та Брежнєва, за політичну діяльність, спрямовану на здобуття незалежності України (організація партії Українська робітничо-селянська спілка у 1959 р.) та правозахисну діяльність (Українська Гельсінська Група) був двічі ув'язнений (1961–1976, 1977–1988); разом провів 25 років у тюрмі і на засланні. В часи горбачовської "перебудови" – один із лідерів руху за незалежність України; голова Української Гельсінської Спілки, засновник та перший голова Української республіканської партії, народний депутат України, кандидат в Президенти України на виборах 1991 року (3 місце, 4,49%).

Мазепа Іван (1639 або 1644 – 1709) – Гетьман Лівобережної України у 1687–1708 рр. Був найбільшим землевласником козацької України, фінансував будівництво багатьох церков і монастирів. Під час російсько-шведської війни, у 1708 р., спробував розірвати союз із Російським царством, уклавши угоду про союз із королем Швеції Карлом XII. Після поразки Швеції у 1709 р. емігрував до Туреччини.

Малиновський Родіон (1898 – 1967) – український радянський воєначальник та державний діяч. Під час Німецько-радянської війни здійснював керівництво радянськими військами на посадах командувача Південного, Південно-Західного, 2-го та 3-го Українських фронтів. Маршал Радянського Союзу (1944); двічі Герой Радянського Союзу (1944, 1958). Міністр оборони СРСР (1957–1967).

Махно Нестор (1889–1934) – анархіст, керівник селянського збройного руху на півдні України в 1917–1921 рр. Загони Махна вели збройну боротьбу проти австро-угорських та німецьких військ, Гетьмана, Директорії, білогвардійської армії Денікіна та Врангеля. У війні з білогвардійцями були в союзі з більшовицькою Червоною армією, але діяли як незалежна сила, що контролювала значні території в Україні і не підпорядковувалася радянській владі. Після успішного спільного походу Червоної армії та махновців на Крим, де вони здобули перемогу над військами Врангеля, восени 1920-го р., більшовики спрямували великі сили Червоної армії проти загонів Махна, і поступово знищили його армію. У 1921 р. емігрував у Румунії. Помер в еміграції у Парижі.

Мельник Андрій (1890 – 1964) – український державний, військовий та політичний діяч. Полковник армії УНР, Голова Проводу Українських Націоналістів. Після вбивства Євгена Коновальця – голова Організації українських націоналістів (ОУН) (1938–1964), або, після розколу у 1940 р.

Міхновський Микола (1873–1924) – український юрист та громадський діяч, ідеолог українського самостійництва, що в 1900 р. на Шевченківському

святі у Полтаві і Харкові, виголосив промову з програмою повної незалежності України (надрукована у Львові під назвою «Самостійна Україна»).

Многогрішний Дем'ян (1621 – 1703) – гетьман Лівобережної України 1669–72 рр.

Могила Петро (1596–1647) – церковний діяч, архімандрит Печерської лаври, православний митрополит Київський і Галицький (1633–47). Здійснював важливі реформи, спрямовані на модернізацію української православної церкви, розвиток освіти. Засновник Києво-Братської колегії – одного з найважливіших осередків освіти у Східній Європі, що пізніше, у другій половині XVII ст., отримує статус академії.

Мороз Олександр (нар. 1944 р.) – український політик, двічі Голова Верховної Ради України, у 1994–1998 та 2006–2007 роках. У 1990 р. був обраний народним депутатом України та лідером її комуністичної більшості (так звана «Група 239»). Після заборони Комуністичної партії України у 1991 р. був одним із ініціаторів створення Соціалістичної партії України і очолював її з 1991 по 2010 р. Був кандидатом у Президенти України на виборах 1994, 1999, 2004, 2010 та 2019; тричі (у 1994, 1999 та 2004 рр.) займав третє місце. Очолювана Морозом Соціалістична партія напочатку позиціонувалася як спадкоємиця забороненої Комуністичної партії України, проте після відродження КПУ у 1993 р. тривалий час еволюціонувала в напрямку європейської соціал-демократії. Як голова Верховної Ради України у 1994–98 рр. Мороз проводив зважену політику, балансуючи між комуністами та націонал-демократами і протидіючи деяким авторитарним діям Президента Л.Кучми. У другому турі президентських виборів у 2004 р. підтримав кандидатуру Віктора Ющенка і прийняв участь у **Помаранчевій революції**, після чого фракція його партії у Верховній раді увійшла до "помаранчевої коаліції", а представники його партії – до уряду. Проте після парламентських виборів 2006 р. Мороз погодився на входження у коаліцію з Партією Регіонів, що дало змогу Віктору Януковичу вдруге стати прем'єр-міністром, а Морозу – вдруге Головою Верховної Ради України. Разом із тим, це підірвало довіру виборців до Мороза та його партії, що засвідчили пізніші вибори Президента та Верховної Ради.

Мудрий Василь (1893 – 1966) – український громадський і політичний діяч, журналіст, науковець, очільник «легалістського» напрямку українського національного руху у Галичині у складі Польщі в 1920-х-30-х рр., що домагався захисту українських національних інтересів мирними легальними засобами. У 1921–25 рр. – один з засновників і очільників Львівського таємного українського університету. З 1935 р. – голова Української національно-демократичної організації; депутат та віце-маршалок (заступник голови) Сейму Польщі, голова Української Парляментарної Репрезентації.

Наливайко Северин (1560–1597) – керівник селянсько-козацького повстання 1594–1596 рр. в Україні і в Білорусі. У червні 1596 р. був виданий

полякам частиною козацької старшини. Після жорстоких тортур його було страчено у Варшаві 1597 р.

Нестор (? – 1113) – київський літописець та письменник-агіограф, чернець Києво-печерського монастиря. Автор «Житій святих князів Бориса і Гліба й Феодосія Печерського». Вважається упорядником «Повісті минулих літ».

Олег (помер 912 або 922 р.) – староруський князь, який захопив владу у Києві, убивши князів Аскольда і Діра у 882 р., і здійснював правління від імені малолітнього сина Рюрика, Ігоря. Оволодів Смоленськом і Любечем, підкорив древлян, сіверян, радимичів. У 911 р. уклав з Візантією вигідний для Русі договір.

Олена Пчілка, Ольга Косач, до шлюбу **Драгоманова** (1849 – 1930) — українська письменниця, меценатка, перекладачка, етнографка, фольклористка, публіцистка, громадська діячка. Мати Лесі Українки. У 1887 році з Наталією Кобринською видала у Львові першу в Україні феміністичну збірку, альманах «Перший вінок».

Ольга (прибл. 890-969) – княгиня київська (945–957), мати Святослава Ігоревича. Після вбивства древлянами її чоловіка князя Ігоря в 945 р. правила Київською державою під час неповноліття Святослава. Упорядковувала збір данини та її розміри. Зміцнила торгівельні і політичні відносини з Візантією. У 955 або 957 прийняла християнство. Пізніше була канонізована православною церквою.

Ольгерд (Альгирдас) Гедимінович (1296–1377) – князь Литовський. Розширив володіння Великого князівства Литовського через приєднання земель південно-західної та західної Русі, відвойованих у Золотої Орди. У 1362 на березі р. Сині Води розбив монголо-татарське військо і приєднав до князівства Київщину, Поділля та Переяславщину.

Орлик Пилип (1672–1742, Ясси) – генеральний писар і найближчий помічник гетьмана Івана Мазепи, гетьман України в еміграції у 1710–24 рр. Після розгрому війська Карла XII у Полтавській битві 1709 р., разом з І.Мазепою та частиною козацького війська емігрував у Туреччину. Після смерті Мазепи був обраний козацькою радою в Бендерах гетьманом України. Був визнаний як гетьман шведським королем і турецьким султаном. У 1711–14 рр. з допомогою Туреччини здійснив військовий похід на Правобережну Україну проти Росії, що закінчився невдало. Найбільше відомий завдяки документу, який називають «Конституцією Пилипа Орлика» – договору, що був укладений між ним (як новообраним гетьманом), козацькою старшиною і козаками Війська Запорозького у 1710 р. у місті Бендери. У договорі встановлювалися права та обов'язки гетьмана та козаків, визначався майбутній лад Гетьманщини.

Острозький Василь-Костянтин (1526 – 1608) – руський князь, військовий, політичний, культурний і релігійний діяч, меценат. Син князя Костянтина Острозького. Один з найзаможніших і найвпливовіших магнатів, сенатор Речі Посполитої. Був головою Київського воєводства протягом 49 років. Здійснював масштабну меценатську діяльність. В 1575 році запросив переслідуваного Івана Федорова для організації друкарні, завдяки якій світ побачило більше 20 видань, в тому числі перший повний текст Біблії

слов'янською мовою 1580 року, «Острозька Біблія». Засновник шкіл у Турові в 1572 році, Володимирі-Волинському у 1577 році. Близько 1576 року заснував Острозьку академію – третій вищий навчальний заклад у Східній Європі, найстаршу українську науково-освітню установу. Фінансував розбудову Межиріцького монастиря. Виступив рішучим супротивником Берестейської церковної унії 1596 р.

Острозький Костянтин Іванович (1460 — 1530, Турів) — видатний руський полководець і державний діяч Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтського; великий гетьман литовський (1497—1500, 1507—1530)[3]. Очолював успішні кампанії проти татар та Московської держави. 8 вересня 1514 року військо Костянтина Острозького розбило московське військо в битві під Оршею.

Острианин (Острианиця) Яків (помер у 1641 р.) – один з керівників селянсько-козацького повстання 1638 р.

Палій Семен (помер 1710 р.) – білоцерківський полковник, керівник антипольського повстання на Правобережній Україні в 1702–1704 рр.

Параджанов Сергій (1924–1990) – видатний вірменський і український кінорежисер, народний артист УРСР, дисидент. Екранізація в 1964 повісті Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків» принесла Параджанову міжнародне визнання: фільм був удостоєний 16 призів на багатьох міжнародних кінофестивалях. Приймав участь у дисидентському русі, за що у 1973 р. був заарештований і засуджений до п'ятирічного ув'язнення. Звільнений у 1977 році.

Патон Борис (1918–2020) – інженер та матеріалознавець, фахівець у царині зварювальних процесів, металургії та технології металів, організатор науки, політик та урядовець. Президент Академії наук УРСР з 1962 по 1991 р. та Академії наук України з 1991 по 2020 р.; директор Інституту електрозварювання імені Є. Патона НАН України (1953–2020).

Петлюра Симон (1879–1926) – український журналіст і політичний діяч, очільник боротьби за незалежність України у 1918-21 рр. З 1905 р. – один з лідерів Української соціал-демократичної робочої партії (УСДРП). У 1917 р. – Секретар (міністр) Генерального Секретаріату військових справ Центральної Ради. У 1918 р. – один з організаторів Директорії і головний отаман військ Української Народної Республіки (УНР), з лютого 1919 р. – голова уряду УНР, Директорії. Після поразки Директорії у війні з більшовиками, у 1920 р. емігрував до Польщі, а в 1924 – до Парижа. У 1926 р. був вбитий Самуїлом Шварцбардом, який оголосив мотивом вбивства помсту за єврейські погроми, здійснювані загонами армії Директорії.

Петро I (1672 – 1725) – російський цар з 1682 р. Провів у російській державі численні реформи, спрямовані на її модернізацію, європеїзацію та посилення її військової могутності. Після перемоги у Північній війні зі Швецією, у 1721 р. проголосив Росію імперією, а себе – першим імператором Всеросійським.

Здійснював централізаторську політику, що включала втрату Україною (Гетьманщиною) більшої частини своєї автономії.

Петрушевич Євген (1863–1940) – український громадсько-політичний діяч, керівник (Президент Української Національної Ради) Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) у 1919–1923 рр..

Полуботок Павло (бл. 1660 – 1723) – чернігівський полковник 1706–22, наказний гетьман Лівобережної України 1722–23, обраний козацькою старшиною, але не затверджений царем Петром І. Добивалася відновлення гетьманства і ліквідації Малоросійської колегії, за що був ув'язнений до Петропавлівської фортеці, де і помер.

Порошенко Петро (нар. 1965 р.) – Президент України з 2014 по 2019 р., бізнесмен. Обирався народним депутатом України III, IV, V та VII скликань, працював міністром економічного розвитку та торгівлі України, міністром закордонних справ України (жовтень 2009 – березень 2010 р.), членом Ради Національного банку України (2007–2014). Підприємець, власник кондитерської корпорації «Рошен», «П'ятого каналу» та інших активів.

Постишев Павло (1887 – 1939) – радянський партійний і державний діяч, партійний пропагандист, один з головних організаторів Голодомору 1932–1933 років та сталінських репресій в Україні.

Прокопович Феофан (1681 –1736) – учений, письменник, громадський і церковний діяч. В 1710–1716 рр. – ректор Києво-Могилянської академії, професор поетики, риторики, філософії. З 1716 р. за викликом Петра І виїхав до Петербургу; разом зі Стефаном Яворським був головним ідеологом і впроваджувачем реформи православної церкви, спрямованої частково на її європеїзацію, а частково на підпорядкування царю. З 1718 по 1725 р. – архієпископ Псковсько-Великолукський та Нарвський, з 1725 р. – архієпископ Новгородський. З 1721 р. – перший віце-президент найвищого органу церковно-державного управління Російською церквою, Святійшого синоду, очолюваного Стефаном Яворським, а після його смерті у 1722 р. – його фактичним керівником.

Раковський Християн (1873–1941) – український радянський державний діяч. Голова радянського уряду, Ради народних комісарів, України (1919–1923). Відстоював ідею реальної автономії України. В 1937 р. заарештований у справі так званого антирадянського правотроцькістського блоку і засуджений на 20 років заслання. За вироком 1941 р. був визнаний винним у антирадянській агітації і розстріляний.

Рильський Максим (1895 – 1964) – видатний український радянський поет-академік, перекладач, публіцист, громадський діяч, мовознавець, один із «неокласиків», літературознавець.

Розумовський Кирило (1728 – 1803) – останній гетьман Лівобережної України (1750–64). За наказом Катерини II в 1764 р. зрікся булави.

Роман Мстиславович (?–1205) – галицько-волинський князь з 1199 р., державний і військовий діяч. Створив Галицько-Волинське князівство, об'єднавши Галицьке князівство з Володимиром-Волинським.

Руденко Микола (1920 – 2004) – український письменник та політв'язень радянських таборів. Кавалер орденів Червоної Зірки та Вітчизняної війни за участь у німецько-радянській війні. Засновник та голова Української Гельсінської Групи.

Самойлович Іван (помер 1690 р.) – гетьман Лівобережної України з 1672 по 1687 р., а з 1676 р., після зречення Петра Дорошенка, – також і Правобережної (до 1686 р., коли за Польсько-московським договором, Вічним миром, правобережжя відійшло до Польщі). Очолював козацькі полки у війні з Туреччиною і Кримським ханством (1677–78). У 1687 р. був звинувачений у зраді, усунутий з посади Гетьмана і засланий до Сибіру.

Світличний Іван (1929 – 1992) – український літературознавець, мовознавець, літературний критик, поет, перекладач, громадський діяч-дисидент. У 1973 р. був засуджений на 12 років позбавлення волі (7 років таборів суворого режиму і 5 років заслання) за антирадянську агітацію і пропаганду, виготовлення та поширення самвидаву.

Святослав Ігорович (Хоробрий) (бл. 938 — 972) — Великий князь київський (945—972 рр.). Видатний полководець, що значно розширив територію Руської держави. Підкорив волзьких булгар, аланів, радимичів, в'ятичів, розгромив Хозарський каганат. Загинув у засідці на Дніпрі, яку влаштував печенізький хан Куря.

Сірко Іван (між 1605 і 1610 – 1680) – кошовий отаман Запорізької Січі. Учасник Козацько-польської війни 1648–1667 рр. Очолював численні походи проти Кримського ханства та Османської імперії.

Сигізмунд II Август (1520 — 1572) — король польський, великий князь литовський (1548—1572), перший монарх Речі Посполитої. У 1569 р. затвердив Люблінську унію, за якою Королівство Польське й Велике князівство Литовське об'єднувалися в єдину федеративну державу — Річ Посполиту, а спадкова монархія замінювалася виборною.

Симоненко Василь (1935 – 1963) – видатний український поет-шістдесятник. Провідними темами поезії Симоненка є любов до України, відповідальність за її долю, унікальність, неповторність та цінність кожної людини. Помер внаслідок жорсткого побиття працівниками міліції.

Сковорода Григорій Савич (1722–1794) – видатний український філософ, поет, просвітитель-гуманіст. Автор багатьох філософських праць, віршів, байок, пісень.

Скоронадський Іван (1646 – 1722) – гетьман Лівобережної України 1708–1722 рр., обраний представниками козацької старшини, які залишилися вірними російському царю Петру I після переходу Івана Мазепи на бік Швеції у шведсько-російській війні.

Скоронадський Павло (1873 – 1945) – український державний, політичний і громадський діяч, військовий, гетьман України у 1918 р. До революційних подій 1917 р., був офіцером Російської імператорської армії. Після державного перевороту – усунення від влади Української Центральної Ради – від 29 квітня

по 14 грудня 1918 р. був Гетьманом Української Держави. Був усунутий від влади в результаті антигетьманського повстання і емігрував у Німеччину.

Скрипник Микола (1872–1933) – український радянський партійний і державний діяч, голова першого українського радянського уряду, Народного секретаріату, один із організаторів КП(б)У. Боровся за встановлення радянської влади в Україні. Пізніше очолював Народний комісаріат освіти УСРР, працював заступником голови Ради народних комісарів УСРР. Був активним провідником українізації Української СРР. З розгортанням системи сталінських політичних репресій покінчив життя самогубством.

Сомко Яким (помер 1663 р.) – наказний гетьман Лівобережної України 1660–1663 рр. У 1662 р. старшинська рада в Козельці вибрала Сомка гетьманом України. Після обрання Івана Брюховецького гетьманом на козацькій Чорній раді, був схоплений і страчений за наказом Брюховецького.

Сосюра Володимир (1897 – 1965) – видатний український радянський поет, письменник та перекладач.

Сталін (Джугашвілі) Йосип (1879 – 1953) – керівник Радянського Союзу після смерті Леніна у 1924 р., організатор системи масового політичного терору та каторжних таборів (ГУЛАГ), Голодоморів 1932-33 р. та 1946 р.

Столипін Петро (1862 – 1911) – російський державний діяч, реформатор. З квітня 1906 р. – міністр внутрішніх справ, а з липня – голова Ради Міністрів. Здійснив аграрну реформу, що мала на меті вирішення земельної проблеми в Російській імперії і зміцнення приватної власності у аграрному секторі. Здійснював репресивні заходи проти національних (зокрема, українських) рухів. У 1911 був вбитий революціонером-терористом Д. Богровим.

Стус Василь (1938 – 1985) – видатний український поет, перекладач, публіцист, літературний критик, правозахисник-дисидент, член Української Гельсінської групи, політв'язень СРСР. За дисидентську діяльність був двічі засуджений, у 1972 р. до 5 років позбавлення волі та 3 років заслання та у 1980 р. до на 10 років примусових робіт і 5 років заслання. Загинув в ув'язненні у 1985 р.

Сулима Іван Михайлович (помер 1635 р.) – гетьман нереєстрових запорізьких козаків. Брав участь у козацьких походах проти турків і кримських татар. У 1635 р. очолив повстання козаків, захопив і зруйнував фортецю Кодак. Був зраджений реєстровими козаками, переданий польській владі і страчений.

Теліга Олена (1907–1942) – українська поетеса, публіцист, літературний критик та громадський діяч. З 1922 р. проживала й працювала у м.Подєбрадах (Чехословаччина), Варшаві, Кракові (Польща). Була членом Організації українських націоналістів (після розколу ОУН – у фракції «мельниківців»). Після початку німецько-радянської війни переїхала до України. Від кінця 1941 р. до початку 1942 р. здійснювала культурно-просвітницьку діяльність у Києві; очолила новоутворену Спілку українських письменників, співпрацювала з редакцією газети «Українське слово», редагувала її літературно-мистецький

додаток, тижневик «Літаври». Була заарештована фашистами й розстріляна у Бабиному Яру.

Тетеря Павло (помер бл. 1670) – гетьман Правобережної України у 1663–1665 рр.

Тимошенко Семен (1895 – 1970) – українській радянський воєначальник, Маршал Радянського Союзу (1940), двічі Герой Радянського Союзу (1940, 1965). Протягом Німецько-радянської війни, у 1941–42 рр., здійснював керівництво радянськими військами на посадах командувача Західного, Південно-Західного, Сталінградського, Північно-Західного фронтів; з 1943 р. – представник Ставки Верховного головнокомандування, здійснював планування та координацію багатьох воєнних операцій.

Тимошенко Юлія (нар. 1960 р.) – українська політична діячка, двічі Прем'єр-міністр України (2005, 2007–2010); голова політичної партії «Батьківщина». У 1999–2001 рр. – віцепрем'єр-міністр України з питань паливно-енергетичного комплексу в уряді Віктора Ющенка. Одна з лідерів *Помаранчевої революції* 2004 р. Незабаром після *П.р.* між нею, як прем'єр-міністром, та Президентом Віктором Ющенко виник конфлікт, який призвів до її відставки та розколу "помаранчевої коаліції", та сприяв реваншу Партії Регіонів на чолі з Віктором Януковичем. На виборах Президента України 2010 р. зайняла 2-ге місце, набравши майже стільки ж голосів, як і переможець, Віктор Янукович. У 2011 р. була ув'язнена за звинуваченням у перевищенні влади та службових повноважень на посаді прем'єр-міністра. У лютому 2014 р. звільнена, із закриттям її кримінальної справи Верховний суд України через відсутність складу злочину. У 2014 р. – кандидат у Президенти України, 2-ге місце (12,81% голосів); у 2019 р. – кандидат у Президенти України, 3-тє місце (13,4% голосів).

Тичина Павло (1891 – 1967) – видатний український радянський поет та перекладач. У збірці поезій «Сонячні кларнети» (1918), створив своєрідну українську версію символізму, власний поетичний стиль («кларнетизм»).

Федоров Іван (помер 1583) – засновник книгодрукування в Росії і в Україні. Працював у Львові та в Острозі. Видав перші в Україні друкарські книги «Апостол» і «Буквар» (Львів, 1574). В Острозі 1581 р. видав Острозьку Біблію.

Федоров Олексій (1901 – 1989) – радянський партійний, державний та військовий діяч; у роки Німецько-радянської війни – командир Чернігівсько-волинського партизанського з'єднання; двічі Герой Радянського Союзу (1942, 1944).

Феодосій Печерський (1030–1074) – видатний церковний і політичний діяч другої половини XI ст., один із основоположників чернецтва у Київській Русі. Був ігуменом Києво-Печерського монастиря. Канонізований православною церквою.

Франко Іван (1856–1916) – видатний український письменник, поет, учений, публіцист, громадський діяч.

Хвильовий (Фітільов) Микола (1893 – 1933) – український прозаїк, поет, публіцист, політичний діяч, один з основоположників пореволюційної української прози. В полеміці про шляхи розвитку української культури відстоював незалежність від російської культури та орієнтацію на європейську культуру, під гаслом «Геть від Москви!». З розгортанням сталінських політичних репресій, покінчив життя самогубством.

Хмельницький Богдан-Зиновій (бл. 1595 – 1657) – гетьман Війська Запорізького з 1648 р., державний діяч, полководець, засновник козацько-гетьманської держави. Організував і очолив козацьке повстання, що розвинулося у Козацько-польську війну 1648-1657 р. і в результаті якого сформувалася козацько-гетьманська держава, Військо Запорізьке або Гетьманщина, що з 1654 р. за Переяславською угодою перейшла під протекцію Московського (Російського) царства.

Хмельницький Юрій (1641 – 1685) – гетьман України (1659–63, 1677–81), молодший син Богдана Хмельницького. Був обраний гетьманом після смерті батька, але незабаром відмовився від гетьманства на користь Івана Виговського. Після зречення Виговським гетьманської булави у 1659 р. знову був обраний гетьманом. Повернувся до союзу з Російським царством і підписав Переяславські статті (1659), які суттєво обмежили автономію України. Після розгрому російського війська під Чудновом, уклав з Річчю Посполитою Слободищенський трактат (1660), за яким Гетьманщина переходила під владу Польщі на правах обмеженої автономії. Після того, як козаки лівобережних полків виступили проти цієї угоди і обрали іншого гетьмана, у 1663 відмовився від гетьманства і постригся в ченці під ім'ям Гедеона. З 1677 по 1681 Османська імперія намагалась використати Юрія Хмельницького у боротьбі за українські території, проголосивши його «Сарматським князем Малоросійської України». Після невдачі цієї спроби Хмельницький був страчений турецькою владою.

Хрущов Микита (1894–1971) – державний і партійний діяч, керівник СРСР у 1953-64 рр. (на посадах Першого секретаря ЦК КПРС та Голови Ради Міністрів СРСР); раніше, у 1938–1949 рр. (з перервами) – Перший секретар ЦК КП(б)У. Правління Хрущова було часом відносного пом'якшення радянського тоталітарного режиму, десталінізації, що проявилось у розвінчуванні культу особи Сталіна, звільненні переважної більшості в'язнів сталінських таборів, реабілітації значної їх частини. Був усунутий від керівництва у жовтні 1964 р. і заміщений **Леонідом Брежнєвим**.

Чорновіл В'ячеслав (1937 – 1999) – український громадський діяч та політик, публіцист, дисидент і політичний в'язень СРСР періоду правління Брежнєва, один з очільників боротьби за незалежність України в часи горбачовської "перебудови"; лідер націонал-демократичної опозиції (голова Народного Руху України) у 1991-1999 рр. Був засновником та головним редактором підпільного українського часопису «Український вісник», членом Української Гельсінської групи. Кілька разів ув'язнений за «антирадянську агітацію та пропаганду» (1967–1969, 1972–1979, 1980–1988) у мордовських

таборах суворого режиму та на засланні, разом 17 років. У 1990–1992 роках – голова Львівської обласної ради. Народний депутат України I–III скликань (1990–1999). Кандидат у Президенти України на виборах 1991 р. (2 місце, 23,27 % голосів). З 1992 року і до смерті 1999 р. – голова Народного Руху України. Загинув в автокатастрофі на шосе під Борисполем.

Шашкевич Маркіян (1811–1843) – український письменник, культурно-громадський діяч. Засновник нової української літератури в Західній Україні. Очолював літературний гурток «Руська трійця», був ініціатором та співавтором альманаху «Русалка Дністрова» (див. також *Вагилевич Іван*).

Шевченко Тарас (1814–1861) – видатний український поет, художник. Поезія Шевченка відіграла велику роль у формуванні сучасної літературної української мови. Поетична майстерність і поєднання в творах Шевченка соціально- та національно-визвольного мотивів зробили Шевченка символом новочасної української національної ідентичності.

Шелест Петро (1908–1996) – український партійний і радянський діяч, очільник УРСР (на посаді першого секретаря Комуністичної партії України) з 1963 до 1972 р. На цій посаді відстоював інтереси республіки і сприяв розвитку української культури. У 1972 звільнений з посади і заміщений більш слухняним **Володимиром Щербицьким**. Книгу Шелеста «Україна наша радянська» (1970) було піддано гострій партійній критиці за «ідеологічні помилки», зокрема, за «ідеалізацію» минулого України і відстоювання самотності УРСР; вона була вилучена з продажу і бібліотек.

Шептицький Андрей (1865 – 1944) – предстоятель Української греко-католицької церкви, митрополит Галицький, архієпископ Львівський (1901–1944). Один із найвидатніших провідників української церкви й національного руху першої половини ХХ ст. За визначний внесок у порятунок євреїв під час нацистського Голокосту, комісія під юрисдикцією Верховного суду Ізраїлю у 2008 р. присвоїла Шептицькому почесне звання «Праведника народів світу».

Шумський Олександр (1890–1946) – український радянський політичний та культурний діяч, нарком освіти України у 1924–1927 рр., один з головних провідників політики українізації в цей період. У 1933 р. був звинувачений у контрреволюційній діяльності (участь в «Українській військовій організації») і засуджений до 10 років позбавлення волі.

Шухевич Роман (1907 – 1950) – український політичний і державний діяч, військовик. Член галицького крайового проводу Організації українських націоналістів («бандерівців»). У 1941-1942 рр. – командир українського військового підрозділу «Нахтігаль» в складі іноземних легіонів Вермахту. З 1943 по 1950 р. – головнокомандувач Української повстанської армії. Загинув у перестрілці з радянськими військовими.

Чингісхан (бл. 1155 – 1227) – засновник і великий хан Монгольської держави. Підкорив народи Сибіру та Північний Китай. У 1221 р. військо

Чингісхана дійшло до Криму; в 1223 р. завдало поразки руським князям і половцям на річці Калці.

Щербицький Володимир (1918 – 1990) – український радянський партійний і державний діяч, очільник УРСР (перший секретар ЦК КПУ) з 1972 по 1989 р. Мав репутацію слухняного виконавця волі кремлівського керівництва СРСР; в період його керівництва УРСР посилювалися русифікація та репресії проти дисидентів.

Юрій Львович (1250 – бл. 1308) – галицько-волинський князь, онук Данила Романовича. Об'єднав під своєю владою землі Галицько-Волинського князівства. Домігся згоди константинопольського патріарха на утворення окремої Галицької митрополії.

Юрій II (Болеслав Тройденевич; бл. 1306 – 1340) – останній галицько-волинський князь. Отруєний змовниками-боярами. Після його смерті перервалася князівська династія, що поклало початок боротьбі за галицько-волинську спадщину між Польщею, Литвою та Угорщиною.

Ющенко Віктор (нар. 1954 р.) – Президент України у 2005–2010 рр.; раніше – Голова Національного банку України (1993–1999); прем'єр-міністр України (грудень 1999 р. – травень 2001 р.), голова партії "Наша Україна" (2005–2013). На посаді Голови Національного банку України набув репутацію демократичного прозахідного політика та успішного реформатора насамперед у зв'язку з успішним проведенням грошової реформи у 1996 р.; закріпив цю репутацію на посаді прем'єр-міністра (час його керівництва був періодом досить динамічного економічного зростання). Був відправлений у відставку через конфлікт з олігархічним оточенням Президента Леоніда Кучми і очолив опозиційний блок партій "Наша Україна", який на парламентських виборах 2002 р. у багатомандатному окрузі набрав найбільше голосів виборців (24,7% голосів). У 2005 р., в результаті **Помаранчевої революції** (викликаній фальсифікаціями на користь кандидата від влади, прем'єр-міністра **Віктора Януковича**) був обраний Президентом України. Пріоритетами зовнішньої політики Віктора Ющенка були європейська та євроатлантична інтеграція, у внутрішній політиці – розпосав процес декомунізації. Через погіршення стосунків із росією та кількаразове підвищення росією цін на нафту й газ, від яких сильно залежала економіка України, в період президентства Ющенка мало місце кризові економічні процеси та значне зниження рівня життя більшості населення. Через це, а також через внутрішні конфлікти всередині "помаранчевої коаліції" (насамперед, з Юлією Тимошенко) та відсутність відчутних позитивних зрушень в напрямках долання корупції та деолігархізації, Ющенко втратив підтримку виборців і на президентських виборах 2010 р. зайняв лише 5-те місце (5.45% голосів).

Яворницький Дмитро (1855 – 1940) – український історик, археолог, етнограф, фольклорист, письменник, дослідник історії українського козацтва, музеєзнавець. Автор понад 1500 наукових праць. Один з перших, хто детально вивчив історію запорозького козацтва.

Яворський Стефан (1658 – 1722) – український та російський богослов, філософ, письменник, поет, публіцист, проповідник, релігійний, політичний і культурний діяч. Митрополит Рязанський і Муромський, президент Синоду Православної російської церкви, протектор Слов'яно-греко-латинської академії. Разом з Феофаном Прокоповичем був головним ідеологом і впроваджувачем реформи православної церкви, спрямованої частково на її європеїзацію, а частково на підпорядкування царю.

Ягайло (1348 – 1434) – великий князь Литовський (1377–92) і польський король (1386–1434). Уклав Кревську унію 1385 р., що об'єднувала Литву і Польщу під владою єдиного монарха, а також християнізувала жителів Литви. У 1386 одружився з польською королевою Ядвігою і під ім'ям Владислава II коронувався в Кракові на польський престол. В Грюнвальдській битві 1410р. разом з Вітовтом очолював об'єднане польсько-литовсько-українсько-московсько-білоруське військо, яке розбило військо Тевтонського ордена.

Янукович Віктор (нар. 1950 р.) – Президент України з лютого 2010 до лютого 2014 р.; раніше – голова Донецької обласної адміністрації (1997–2002), прем'єр-міністр України (2002–2005, 2006–2007), голова Партії Регіонів України (2003–2010). На виборах Президента України, як кандидат від влади (діючий прем'єр-міністр), увійшов у другий тур з 2-м місцем (після Віктора Ющенка, з незначним відставанням), а за результатами 2-го туру був проголошений Центральною виборчою комісією переможцем; проте виявлені фальсифікації спричинили масові протести, що отримали назву Помаранчевої революції; Верховний суд України визнав оголошені ЦВК результати недійсними; було призначено переголосування на початку 2005 р., за результатами якого Президентом України став **Віктор Ющенко**. Проте прорахунки нової "помаранчевої" влади, внутрішні конфлікти між її лідерами (Віктором Ющенко та Юлією Тимошенко), та соціально-економічна криза спричинена кількарізовим зростанням цін на російські нафту та газ, дозволили Януковичу та його партії взяти реванш; спочатку у 2006 р, коли Партія Регіонів набрала найбільше (32,14%) голосів на виборах до Верховної Ради України і разом з Соціалістичною та Комуністичною партіями утворили коаліцію більшості і обрали Януковича прем'єр-міністром України, і зрештою у 2010 р., коли Янукович був обраний Президентом України. Хоча у своїх виборчих кампаніях Янукович та його партія апелювали до проросійських виборців і отримували підтримку росії, Янукович як прем'єр-міністр та Президент довгий час балансував між зміцненням зв'язків із росією та курсом на євроінтеграцію. Проте після обрання Януковича Президентом його політика стала набувати усе більш авторитарного та проросійського характеру: здійснювалася концентрація влади в руках Президента (насамперед, через скасування Конституційної реформи 2004 р., яка передавала значну частину владних повноважень від Президента до Верховної Ради); почалися переслідування опозиції; у травні 2013 р. було проголошено про намір участі України в Євразійському економічному союзі (з

Росією, Білоруссю, Казахстаном та Киргизією), а у листопаді 2013 р. Янукович відмовився від підписання Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом. Це викликало масові мирні протести у Києві, проти яких влада застосувала насильство, після чого протести набули нової сили і переросли в *Революцію гідності*, в результаті якої Янукович втік з України в росію.

Ярослав Мудрий (бл. 978 – 1054) – Великий князь київський з 1019 р., син Володимира Святославича. Продовжував політику Володимира, спрямовану на встановлення родинних династичних зв'язків з європейськими християнськими державами; поріднився з багатьма європейськими дворами. Створив перше уніфіковане зведення давнього руського права, «Правду Ярослава» («Руську правду»). Відомий будівництвом церков (зокрема, Софіївського Собору) та сприянням освіті. За його правління Русь стала могутньою європейською державою. Його правління вважається часом найвищого розквіту Київської Русі.

Ярослав Осмомисл (30-і рр. XII ст. – 1187) – князь галицький (1153–87). Приєднав до свого князівства землі між Дністром і Карпатами, пониззя Дунаю. Був одним з наймогутніших князів на Русі. Мав добрі союзницькі відносини з Угорщиною, віддавши свою дочку за угорського короля Стефана III. Галицьке князівство підтримувало економічні і торгові відносини з Болгарією, Візантією. Разом з іншими староруськими князями вів боротьбу проти половців.

Термінологічний словник

Автономія – термін, що позначає статус окремих територій, які мають характер національно-територіальних та національно-культурних утворень в складі окремих держав і функціонують на основі широких прав самоврядування.

Археологічна культура – сукупність матеріальних викопних решток, що характеризуються спільністю просторової поширеності, мають спільні риси та датуються приблизно однаковим часом походження.

Бліцкриг – концепція блискавичної війни, що розроблялася в Німеччині на початку ХХ ст. В її основі лежала ідея швидкого розгрому сил противника глибокими охоплюючими ударами, аби не дати супротивнику можливості мобілізувати всі зусилля. Вперше концепція була апробована в період Першої світової війни, але не дала бажаного результату через недосконалість техніки та, відповідно, часу розгортання військ. **Б.** був у повному обсязі реалізований в діях німецької армії в часи Другої світової війни в кампаніях проти Польщі, Франції та СРСР.

Братство тарасівців – таємна революційна організація створена в 1891 р. студентами І.Липою, М.Байздренком, М.Базькевичем та В.Боровиком. Пізніше, об'єднавши довкола себе студентів з харківських навчальних закладів, що отримали назву «Молода громада», налагодили контакти з представниками українського руху Полтавщини, Київщини, Чернігівщини та Галичини. Розробили власний статут, що був надрукований у Львові в 1893 р. під назвою «Profession de foi молодих українців» (Символ віри молодих українців) і став першою викладеною на папері програмою української революційної молоді. Програма включала такі позиції як знищення національного гноблення, єдність «галицьких» та «підросійських» українців, відродження української нації.

Весна народів – низка революційних подій, що охопили країни Європи в 1848–1849 рр. і мали антифеодальний характер з ідеєю зміщення монархічних режимів та побудови національних держав. Незважаючи на масштабне поширення, революційні виступи були придушені, а феодальні монархії здебільшого відновили свої позиції, хоча й змушені були піти на певні поступки у вигляді формування представницьких органів (парламентів). Одним з наслідків **В.н.** було скасування кріпацтва на західноукраїнських землях у складі Австрійської імперії та посилення українського національного руху.

«Відлига» – термін, що використовується в публіцистиці та історичній літературі для позначення періоду в історії СРСР з середини 1950-х – до початку 1960-х рр., коли після смерті Й.Сталіна курівником СРСР (на посаді першого секретаря ЦК КПРС) був Микита Хрущов. Характерними для цього періоду були припинення дії сталінської системи масового політичного терору, розвінчування «культу особи» Сталіна, звільнення переважної більшості в'язнів сталінських трудових таборів і реабілітація значної їх частини, деякі елементи лібералізації суспільного життя, відхід від жорсткої сталінської моделі управління, спроби децентралізації управління соціально-економічною сферою.

Вільне козацтво – добровільні мілітарні формування, що почали створюватися, переважно селянами, навесні 1917 р. з метою охорони правопорядку та принципів військової організації запорозьких козаків. Особливого поширення набули на Київщині, Чернігівщині, Полтавщині, Херсонщині, Катеринославщині та Кубані. Станом на осінь 1917 р., на час узгодження взаємодії з Генеральним секретаріатом, нараховували до 60 тис. чисельного складу. В грудні 1917 – березні 1918 рр. загони вільного козацтва вели активну боротьбу із бандитизмом, більшовиками та здійснювали підтримку правопорядку.

Воєводство – адміністративно-територіальна одиниця на українській території Великого Князівства Литовського та Корони Польської в період XV – XVIII ст.

Воєнний комунізм – політика, здійснювана більшовиками з кінця 1917 до весни 1921 рр. на захоплених ними територіях колишньої Російської імперії. Основними напрямками цієї політики були націоналізація засобів виробництва (землі, підприємств тощо), ліквідація ринкових відносин, впровадження загальної трудової повинності та продрозкладки на селі.

Волинська трагедія або **волинська різанина** – кривавий епізод україно-польського протистояння в 1943 р. на Волині, що є частиною загального україно-польського збройного конфлікту в період Другої світової війни. Зумовлений боротьбою між, з одного боку, Українською повстанською армією, яку підтримувало місцеве українське населення і яка боролася за створення української держави, до якої мали належати Волинь та Східна Галичина, та, з іншого боку, польською партизанською Армією Крайовою, яку підтримувало місцеве польське населення і яка боролася за відновлення польської держави в межах довоєнних кордонів, що включають Волинь та Східну Галичину. Головним чином, трагедія полягала у винищенні цивільного населення з обох боків; найбільше – масове винищення польського населення Волині (чисельність якого складала до 15%) загонами УПА на чолі з Дмитром Клячківським (Климом Савуром). (Продовженням цієї акції стала депортація загонами УПА великої кількості польського населення Східної Галичини.) Кількість жертв цих подій залишається великою мірою дискусійною, але з польського боку вона була в кілька разів більша, аніж з української. Тому польські історики найчастіше вживають назву «волинська різанина» і наголошують на відповідальності української сторони; натомість більшість українських істориків віддають перевагу назві «волинська трагедія» і наголошують на обопільній відповідальності, оскільки Польська Армія Крайова також (хоча і в значно менших масштабах) здійснювала, як «акції відплати», каральні акції проти українського цивільного населення, що інколи мали характер винищення цілих сіл. Через ці розбіжності в питанні відповідальності, оцінка **В.т. (В.р.)** і «політика пам'яті» щодо неї є гострим проблемним питанням сучасних українсько-польських міждержавних відносин.

Вотчинне землеволодіння – приватне спадкове земельне володіння феодала в добу Середньовіччя.

Гетьманищина – напівофіційна назва для значної території України, на яку поширювалася влада гетьмана в період з середини XVII ст. до 1764 р.

Головна Українська Рада – суспільно-політична організація, створена на початку Першої світової війни (1 серпня 1914 р.) та очолювана К.Левицьким, що об'єднала представників кількох партій Галичини та проголосила за мету визволення України з-під гніту Російської імперії. За для досягнення мети, закликали підтримувати Австро-Угорську імперію у війні та приставати до створюваного національного військового формування «Українські січові стрільці».

Голодомор 1932-33 рр. – акт геноциду української нації шляхом організації штучного голоду. Був результатом усвідомлених дій більшовицького керівництва СРСР та УСРР, спрямованих на придушення проявів українського національного руху та невдоволення селянства політикою колективізації. За оцінками Інституту демографії Національної академії наук України, в результаті цієї політики в Україні у 1932-33 рр. померло від голоду близько 3.9 мільйонів селян.

Голокост – термін, яким позначають геноцид представників єврейського народу, організований та реалізований нацистським режимом в роки Другої світової війни на території окупованих країн Європи. Жертвами *Г.* за різними підрахунками стали 6 млн. людей (з яких 1,5 млн. – діти).

Громадівський рух – термін, що позначає культурницьку та суспільно-політичну діяльність низки напівлегальних об'єднань української інтелігенції другої половини XIX – початку XX ст. Поширення набув на території Наддніпрянщини, в складі російської імперії, та Галичини, в складі Австро-Угорської імперії. Як правило, громади об'єднували кілька десятків студентів, викладачів, діячів науки та культури. Діяльність громад включала заснування недільних шкіл з українською мовою викладання, укладання словників, вивчення та популяризацію зразків української духовної культури та історії. Формально громадівці займалися просвітницькою діяльністю, але в реаліях тогочасного царського режиму, що обмежував можливості для розвитку української культури та громадянського суспільства, їх діяльність набувала соціально-політичного спрямування, особливо наприкінці XIX ст.

ГУЛАГ (*Главное управление исправительно-трудовых лагерей, трудовых поселений и мест заключения*) – аббревіатура, що використовується для позначення системи радянських трудових таборів, у яких утримувалися жертви сталінського терору. Каторжна праця в'язнів ГУЛАГу була невід'ємною частиною системи радянської економіки періоду правління Сталіна; зокрема, на її основі здійснювалися деякі важливі проекти індустріалізації.

Дисидент – термін на позначення осіб, що відкрито критикували комуністичний політичний режим, виступали за дотримання прав людини та демократичних принципів. Розвиток дисидентського руху припав на період середини 1960-х – початку 1980-х років та був викликаний обмеженнями проявів лібералізації часів «відлиги» з боку нового керівництва на чолі з Леонідом Брежнєвим. Дисиденти зазнавали переслідувань з боку радянських державних

органів влади та силових структур; більшість з них були ув'язненні на тривалі терміни або піддані примусовому лікуванню в психіатричних лікарнях.

Директорія Української Народної Республіки – вищий орган державної влади, що встановився після повалення гетьманського уряду та відновлення Української Народної республіки; функціонував з листопада 1918 р. по листопад 1920 р.

«Застій» – термін, що використовується для позначення кризових явищ в соціально-економічному та суспільному житті СРСР в період правління Леоніда Брежнєва, особливо в пізню його частину, коли економічне зростання фактично припинилося, швидко зростало відставання економіки СРСР від економіки розвинених капіталістичних країн, економічна система все більше трималася на фінансових надходженнях від продажу газу та нафти («нафто-долари»), асортимент товарів, доступних населенню був дуже бідним, а якість низькою, багато продуктів і товарів повсякденного споживання були в дефіциті.

Індустріалізація – комплекс заходів, що були організовані та проведені більшовиками у 1920-х–1930-х рр. і мали на меті прискорений розвиток промисловості СРСР, подолання технологічного відставання від країн заходу. Початком «форсованої індустріалізації» вважається 1929 («рік великого перелому»), коли розпочалися цілеспрямовані дії, спрямовані на розбудову важкої промисловості та військово-промислового комплексу, за рахунок перекачування грошей з легкої промисловості та сільського господарства (з використанням методу «ножиць цін» – штучного заниження цін на сільськогосподарську продукцію та завищення цін на промислові товари). В ході будівництва промислових гігантів (всього їх зведено 35, третина з них – в Україні), широко використовувалася праця політичних в'язнів ГУЛАГу та дешева робоча сила селян та робітників. Розбудова промислових об'єктів велася при широкому залученні технічних фахівців із США та обладнання американських компаній.

Князь – очільник феодальної держави (князівства), що організована за монархічним принципом, або окремих володінь, таких як удільне князівство в IX-XVIII ст.

Козацькі літописи – умовна назва для комплексу історичних пам'яток (літописи, повісті, мемуари, щоденники), що стосуються козацької доби в історії України і були створені у період з кінця XVI до початку XVIII ст.

Колабораціонізм – термін, що вживається для позначення добровільної співпраці частини населення окупованих територій із окупаційним режимом загарбників.

Колективізація – політика створення колективних сільських господарств (колгоспів) шляхом об'єднання індивідуальних селянських господарств, що здійснювалася більшовиками в 1920-х – 1930-х роках. Мала на меті створення форм господарювання, що були більш зручними для викачування ресурсів з села для проведення індустріалізації, більш ефективного охоплення усього населення адміністративним та ідеологічним контролем Комуністичної партії, ліквідацію приватної власності на засоби виробництва в аграрному секторі і, таким чином, ліквідацію сільської «буржуазії» як класу, перетворення селян на працівників

одержавлених підприємств, сільських пролетарів. Система хлібозаготівель, здача зерна державі за встановленими цінами у форматі колгоспів була більш дієвою та мала забезпечити більшовикам надходження товарного зерна для експорту та отримання валюти, необхідної для залучення іноземних фахівців та технологій в ході індустріалізації. Селянство, яке пережило експропріації «воєнного комунізму» та певне полегшення періоду НЕП, не поспішало йти в колгоспи та позбуватися своєї власності. Колективізація велася більшовиками жорстокими методами, одним з яких було **розкуркулення** – система репресивних заходів проти «куркулів», тобто відносно заможного селянства, яке найбільше противилося колективізації. На індивідуальні селянські господарства створювався надмірний податковий тиск, з подальшою конфіскацією надлишків зерна, яке селяни відмовлялися здавати державі за заниженими цінами. Зрештою, сім'ї «куркулів» та інших селян, що чинили спротив колективізації (для яких придумали назву «підкуркульник»), масово примусово виселяли з їх домівок і вивозили у північні райони росії, без права на повернення, – у такий спосіб з України було виселено близько 800 тисяч сільського населення. Результатом колективізації стала криза селянських господарств та спад виробництва зернових, що у поєднанні з масовими конфіскаціями продуктів радянською владою зрештою призвело до трагедії Голодомору 1932–1933 років. Протягом 1930-х років, знесилені голодом, абсолютна більшість селянських господарств України увійшла до радянської колгоспної системи.

Колонізація – створення поселень на нових територіях (як правило, віддалених від основного ареалу мешкання). Причинами колонізації можуть виступати демографічні процеси (перенаселення), соціальні й політичні конфлікти, витіснення в результаті військових дій, релігійні переслідування тощо.

Коренізація – національно-культурна політика більшовиків у 1923–1932 рр., спрямована на ширше залучення представників корінного населення радянських республік до участі у здійснюваних радянською владою соціально-економічних перетвореннях, діяльності партійних та державних органів тощо, шляхом створення сприятливих умов для функціонування їхніх національних мов у царинах освіти, діловодства, функціонування державних та партійних органів, преси, книговидавництва. У випадку УРСР, ця політика отримала назву «українізація» та відзначалася широким залученням українців до керівного апарату республіки та партії, організації курсів з вивчення української мови чиновниками, а також сприяння розвитку української культури та освіти. Дослідники вважають, що таким чином, більшовики намагалися закріпитися в національних республіках, де не мали широкої підтримки. Зрештою, коли процеси «українізації» набули широкого розмаху, через страх втрати контролю, більшовики згорнули її репресивними методами (низка судових процесів над представниками інтелігенції, технічних спеціалістів та партійних функціонерів).

Народний рух України (НРУ) – політична партія України, що розпочала шлях становлення в 1989 р. з громадсько-політичної організації «Народний рух України за перебудову», що еволюціонувала в своїх ідейних засадах від підтримки політики «перебудови» та реорганізації Радянського Союзу на «союз

дійсно суверенних держав» до обстоювання ідей проголошення незалежності України. Першим головою НРУ став письменник **Іван Драч**. В перші роки свого існування НРУ. проводив масові культурні заходи, спрямовані на популяризацію українського історико-культурного спадку та української мови (живий ланцюг на відзначення 71-ї річниці Акту злуки, 1990 р; святкування 500-річчя українського козацтва). На виборах 1990 р. до Верховної ради УРСР, демократичні сили об'єдалися на основі НРУ та утворили Демократичний блок України, який став опозиційною до комуністичної партії силою. В ході подій, що розгорталися протягом 1991 р., НРУ мав певний вплив на представників національно орієнтованого крила Комуністичної партії України, що відіграло важливу роль у розхитуванні та краху радянського режиму в Україні. У 1993 р. НРУ було перетворено на політичну партію, головою якої було обрано **В'ячеслава Чорновола**. У 1990-х роках НРУ був провідною українською партією правочентристського спрямування, однак поступово почав втрачати ці позиції. На парламентських виборах 2002 р. увійшов до блоку **Віктора Ющенка** "Наша Україна"; підтримував Віктора Ющенка на виборах Президента України 2004-2005 рр. Пізніше втратив провідні позиції в політичному житті України.

Магдебурзьке право – система самоуправління в містах Центральної та Східної Європи, що виникла в XII ст. вперше в Магдебурзі. Передбачала міську автономію, міське самоврядування та судочинство, що реалізовувалося шляхом функціонування виборних органів, а також наявність грошових внесків – чиншу (як феодална рента) та права на вибір роду занять (в торгівлі та ремеслах).

Малоросійська колегія – центральний адміністративний орган в Російській імперії, створений указом Петра I для управління Гетьманщиною в період 1722–1727 рр. Являв собою вищу апеляційну інстанцію та адміністративно-контрольний орган імперії в Україні. Буде повторно створена в період 1764–1786 рр., після ліквідації гетьманства до введення на території України загальноімперської губернської адміністративно-управлінської системи.

Нова економічна політика (НЕП) – термін, яким більшовики позначали економічну політику, що здійснювалася в радянських республіках з 1921 до 1928 рр., підкреслюючи її відмінність від попередньої політики «воєнного комунізму». НЕП розглядалася як тимчасова політика, що мала на меті відновлення народного господарства шляхом часткового відновлення системи ринкової економіки: грошові відносини, дозвіл на підприємницьку діяльність, залучення іноземного капіталу у вигляді концесій (передача підприємств в оренду), заміна продрозкладки в сільському господарстві на продподаток (що мав фіксований характер), співіснування різних форм власності – державної, приватної та кооперативної. При цьому більшовики зберігали командно-адміністративні методи керівництва, контролювали зовнішню торгівлю та встановлювали закупівельні ціни на зерно для селян; важка промисловість залишалася в державній власності та управлінні. Незважаючи на позитивні результати НЕП, у 1927 р. радянське керівництво розпочне заходи з її згортання та переходу до суцільної колективізації та форсованої індустріалізації.

Новий порядок – термін, що позначає політичний режим, встановлений нацистською Німеччиною на окупованих територіях, який характеризувалася пануванням націонал-соціалістичної (нацистської) ідеології із усіма властивими їй заходами по знищенню політичних опонентів, окремих етно-культурних спільнот (Голокост) та експлуатації економічного й людського потенціалу захоплених земель (Остарбайтери). Впровадження режиму *Н.п.* було вперше офіційно проголошено А. Гітлером в 1941 р. в межах заходів по створенню пангерманської держави.

Операція «Вісла» – депортація українського населення в квітні–серпні 1947 р. з території Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя вглиб польської території, здійснена владою Польської народної республіки за попередньою домовленістю з партійно-політичним керівництвом СРСР з метою послаблення діяльності українського підпілля (Організації українських націоналістів та Української повстанської армії). Примусове відселення українського населення здійснювалося силами польського війська під підтримці радянських військових з'єднань; при цьому часто мали місце прояви насильства та умисного знищення майна. Загалом, було переміщено близько 150 тис. осіб.

Осадництво – планомірна політика влади Польщі на території Східної Галичини у 1920-х роках, що полягала у заселенні українських земель поляками, шляхом надання земельних наділів на пільгових умовах ветеранам Війська Польського. Ця політика мала на меті обмеження землеволодіння українського населення та політичне закріплення польської адміністрації.

Остарбайтери – збірна назва, яку використовували нацисти для позначення робітників, вивезених на примусові роботи до Німеччини з окупованих територій, які до 1939 р. входили до складу СРСР.

Отаманищина – термін, що позначає активну діяльність озброєних загонів, під проводом окремих отаманів, що діяли в період Директорії УНР, як наслідок неспроможності державних органів вибудувати жорстку вертикаль влади в умовах економічної та політичної кризи, викликаній вторгненням більшовицьких військ в Україну. Велика частина отаманських загонів були сформовані на основі селян, що боролися проти гетьманського уряду, однак після його повалення продовжили свою діяльність, виступаючи на боці або більшовиків, або Директорії, або як самостійні анархістські військові формування.

Панищина – певний обсяг робіт, що виконувався залежними селянами примусово на користь власника землі. Як форма відробіткової ренти сформувалася в добу Середньовіччя та мала місце подекуди в Європі до скасування кріпацтва в XIX ст.

Пацифікація – незаконна каральна акція поліцейських сил Польщі восени 1930 р. на території Галичини. Несприятливі умови економічної кризи, що розпочалася 1929 р., призвели до вибуху безробіття на українських землях у складі Польщі, що хронічно страждало на аграрне перенаселення (дисбаланс між кількістю землі, придатної для сільськогосподарського виробництва, та чисельністю населення). Це, у свою чергу, призвело до посилення протистояння українського селянства Галичини з осадниками, що мали привілейоване

становище. Акти саботажу та псування майна осадників, що провадилися представниками Організації українських націоналістів (ОУН) для створення негативного іміджу регіону та відлякування поляків від купівлі землі, призвели до загострення ситуації. У відповідь, польська влада восени 1930 р. здійснила заходи *п.*, що включали арешти українських громадських діячів та наїзди на українські села. В процесі *п.* відбувалися насильницькі дії проти мешканців та знищення їх майна, мали місце й вбивства. *П.* призвела до подальшої радикалізації діяльності ОУН.

Первісне суспільство – найдавніша форма розвитку людського суспільства, для якої було характерним колективне володіння засобами виробництва (включали в різний період і знаряддя праці/полювання, і території/землю тощо), відносно рівний поділ продукту виробництва між повноправними членами колективу, що ґрунтувалися на сімейно-родових зв'язках, та світогляд, що базувався на міфології, магічних ритуалах та ранніх формах релігійних уявлень. Період *П.с.* охоплює час до появи перших цивілізацій в V-IV тис. до н.е. та характеризується обсягом культурно-інформаційного матеріалу, що міг передаватися від покоління до покоління у вигляді традиції (усних переказів, виробничої практики, ритуалізованої діяльності тощо).

«Перебудова» – сукупність політичних та економічних реформ, здійснених в СРСР після приходу до влади Михайла Горбачова в 1985 р. Реформи здійснювалися в напрямку демонтажу тоталітарної політичної системи, її демократизації, впровадження елементів ринкової економіки, проте їм бракувало чіткого системного розуміння цілей та засобів; основи командно-адміністративної системи зберігалися. Непослідовність політики «перебудови» та внутрішні протиріччя радянської політичної та економічної системи, які вона проявила і не змогла подолати, зрештою мала наслідком розпад СРСР.

План «Ост» – спільна назва для низки таємних нормативних документів та проєктів уряду нацистської Німеччини щодо колонізації та проведення етнічних чисток на окупованих територіях Польщі та СРСР. До 1980-х років єдиним доказом підготовки такого плану був документ, представлений в ході Нюрнберзького процесу 1945–1946 рр. (судовий процес над воєнними злочинцями з числа урядовців Німеччини після Другої світової війни); пізніше було оприлюднено цілий документальний комплекс, що підтверджував розробку заходів з колонізації нацистами земель Східної Європи.

Племінний союз – об'єднання кількох племен, форма суспільної організації, що була характерна для стадії «воєнної демократії» (виділення племінної знаті як воєнних вождів, початок майнового розшарування),

Помаранчева революція – термін, яким позначають акції громадянської непокори, організовані прихильниками кандидата на посаду Президента України Віктора Ющенка після другого туру виборів у 2004 р. у відповідь на виявлені факти фальсифікації та порушення виборчого законодавства. Акції включали мітинги, страйки, блокування адміністративних та урядових будівель, звернення до урядів інших держав. В ході *П.р.* Верховний Суд України визнав недійсними результати 2-го туру президентських виборів. В результаті, було призначено переголосування, за результатами якого Президентом України було

обрано В.Ющенка. Новим керівництвом проведено політичну реформу і Україна перетворилася на парламентсько-президентську республіку, обмеживши владні повноваження президента. Назву **П.р.** отримала за виборчі кольори В.Ющенка – помаранчевий.

Похідні групи ОУН – організовані групи активних діячів української еміграції та членів Організації українських націоналістів (ОУН), що влітку-восени 1941 р. були спрямовані в центральні, східні та південні регіони України для створення українських державних органів влади, місцевого самоврядування та організації громадського та культурного життя на територіях окупованих німецькими військами в роки німецько-радянської війни 1941–1945 рр.

Продрозкладка – здійснюване більшовиками вилучення сільськогосподарської продукції у селян на потреби утримання радянської влади та Червоної армії, що здійснювалося без визначених обмежень (не прив'язувалася у відсотковому значенні до обсягів виробництва) у довільних обсягах. Була однією з головних причин голодомору 1921–1923 рр.

Революція на граніті – масштабна акція громадянської непокори, організована здебільшого студентством в жовтні 1990 р. в Києві у формі голодування. Базовими вимогами акції були перевибори на багатопартійній основі Верховної ради УРСР та відмова від підписання нового союзного договору, на основі якого кремлівське радянське керівництво планувало врегулювати проблему розподілу владних повноважень із республіками. Після приєднання до студентів широких мас киян та активного висвітлення події в ЗМІ, протест завершився частковим виконанням вимог протестувальників. Революція на граніті була важливим етапом на шляху до здобуття Україною незалежності.

Революція Гідності – акції громадянської непокори, що здійснювалися в період від листопада 2013 р. до лютого 2014 р. і завершилися втечею Президента України Віктора Януковича і формуванням нового керівництва країни, очолюваного лідерами колишньої опозиції. Акції були викликані обуренням проти свавілля правоохоронних органів, корупції в державних органах, неефективної економічної політики. Безпосереднім приводом для **Р.г.** стали відхід політичного керівництва від законодавчо закріпленого курсу на Європейську інтеграцію, переорієнтування президентом В.Януковичем державного курсу на зближення з росією та насильство, застосоване правоохоронними органами проти учасників мирних акцій протесту у листопаді 2013 р. Спочатку протести, що розгорнулися на Майдані Незалежності в Києві, отримали назву «Євромайдан», однак з розширенням географії подій та глибини суспільних змін стала вживатися назва «революція гідності», яка зрештою і утвердилася в історіографії.

Рейкова війна – операція радянського партизанського руху в період серпня–вересня 1943 р. в тилкових районах німецької армії на території Росії, Білорусі та України з метою руйнування залізничної інфраструктури як основної логістичної артерії постачання для окупаційних сил.

Руїна – термін, що позначає період громадянських війн другої 1650-х – 1660-х років на території Гетьманщини, що характеризувався боротьбою за владу місцевих еліт та ігноруванням ними потреб широких верст населення

(рядового козацтва, міщан та селян) при активному зовнішньому втручанні сусідніх країн (Корони Польської, Московського царства, Кримського ханства, Османської імперії).

Рух Опору – термін, яким позначають організовану та скоординовану діяльність частини населення по спротиву окупаційному режиму нацистів в роки Другої світової війни на окупованих ними територіях. В Україні, **Р.о.** представлений радянським партизанським рухом, Українською повстанською армією, Українською народно-революційною армією та польською Армією Крайовою.

Самостійники – загальна назва для всієї сукупності учасників подій Української революції 1917–1921 рр., що виступали за негайне проголошення державної незалежності України не чекаючи на схвалення з боку Тимчасового уряду у Петрограді.

Українська держава – державне утворення, очолюване гетьманом Павлом Скоропадським, що постало внаслідок гетьманського перевороту 29-30 квітня 1918 р. на теренах УНР.

Українське козацтво – соціальна верства, що виникла на межі землеробського та кочового ареалів на території України в нижній течії Дніпра як результат самоорганізації вільного від державних нормативів населення. Козацтво як суспільний феномен відоме також в інших частинах Європи, як-то, Угорщина, Румунія (Трансильванія, Волощина), Росія тощо. Специфіка порубіжного життя вимагала поєднувати військову справу із господарюванням, а розрізненні групи об'єднуватися у великі гурти. Так з часом оформилися адміністративні та військові центри – Січі. Як окрема соціальна верства, козаки оформилися після залучення їх на державну службу в Речі Посполитій у 70-х роках XVI ст. (*реєстрове козацтво*) та набуття ними певних прав та привілеїв, що козацтво запозичило у шляхти. З часом козацтво перетворилося на рушійну силу українського національно-визвольного руху в XVII – XVIII ст.

Український таємний університет – нелегальний український вищий навчальний заклад, що діяв у Львові в 1921–1925 рр., як відповідь українців на обмеження для розвитку української освіти з боку влади Польщі.

Українська Центральна Рада – спочатку київська, згодом всеукраїнська громадсько-політична організація, а після проголошення Української народної республіки – вищий законодавчий орган держави. 7 березня 1917 р. було проведено перші збори та утворено структурні органи – президію та комісії. В середині березня було сформульовано стратегічні цілі Ради – досягнення національно-територіальної автономії в складі реформованої демократичної Росії. 6-8 квітня 1917 р. в ході Всеукраїнського національного конгресу було переобрано склад **Ц.р.** 15 червня 1917 р. було утворено **Генеральний Секретаріат** Української Центральної Ради як вищий виконавчий орган на території України за домовленостями з Тимчасовим урядом. Після проголошення Української Народної Республіки (УНР) **Г.с.** став її урядом.

Українські січові стрільці – українське національне військове формування в складі австро-угорських військ в період Першої світової війни 1914–1918 рр.,

створене за ініціативи Головної Української Ради. Розглядалося представниками українського національного руху як майбутні національні збройні сили.

Уніатська (унійна, руська унійна) церква; сучасна назва – **Українська греко-католицька церква** – церква, що діє в межах католицької церкви, зберігаючи при цьому спільність обрядів із православною, як результат приєднання більшості ієрархів Київської митрополії на чолі з Михаїлом Рагозою до Римського апостольського престолу (Ватикан), що було зафіксовано *Берестейською унією 1596 р.* Виникла в результаті впливу ідей Реформації XVI ст. на українських землях та посилення діяльності католицької церкви у пошуках збереження власного становища, при фактичній відсутності підтримки української православної ієрархії з боку Константинопольського патріархату, що ослаб після завоювання Константинополя османами в 1453 р.

Федерація – форма державного устрою, за якої окремі територіальні одиниці мають визначену політичну, економічну та культурну самостійність, що визначається на основі вищих нормативних актів (конституції) поділом владних повноважень між цими територіальними одиницями (суб'єктами федерації) та центральною владою федерації, кожна з яких діє у визначених межах.

Феодална роздробленість – поділ феодалної середньовічної держави на окремі володіння, які мали економічну й політичну самостійність і лише формально підпорядковувалися центральній владі. Характерна для європейської історії доби Середньовіччя, від IX століття (розпад імперії Каролінгів) і до початку XVII століття (доби абсолютизму), а подекуди аж до XIX ст. (об'єднання Німеччини).

Фільварок – шляхетський господарський комплекс, що включав в себе земельний наділ та господарські споруди, часто обнесені частоколом. Заснований на роботі дворової челяді та залежних селян; спрямований насамперед на задоволення потреб шляхтича. Спочатку **ф.** мав натуральний характер, але з часом трансформувався у багатогалузеве господарство, що орієнтувалося на виробництво товарного продукту на продаж (здебільшого, зернових культур). Саме з розвитком **ф.** пов'язаний процес закріпачення залежного селянства на теренах України у період з кінця XV по XVI ст.

Чорносвитники – умовна назва піхотних підрозділів Червоної армії, що поспіхом формувалися у 1943-44 рр. з цивільного населення на територіях, щойно звільнених від німецької окупації і зайнятих радянськими військами. **Ч.** не мали належної підготовки й озброєння та відправлялися в бій для створення масовості атаки. Зокрема, такі піхотні підрозділи широко використовувалися при форсуванні Дніпра.

Чорносоптенці – загальна назва для низки російських монархічних та ультраправих організацій, що розгорнули свою діяльність на теренах Російської імперії, особливо після революційних подій 1905 р. Виступали за збереження самодержавного укладу, відкидали демократичні та соціальні реформи, пропагували консервативну формулу «Православ'я, самодержавство, народність», що відмовляла в існуванні окремих народів українців та білорусів, а натомість визнавала лише один великоросійський. **Ч.** влаштовували

маніфестації та сутички із представниками ліберальних рухів, були активними учасниками єврейських погромів та співпрацювали із царською «охранкою».

Шістдесятники – покоління радянських та українських людей (переважно представників творчої інтелігенції), що в часи «відлиги» виступали за демократизацію суспільного життя, вільне вираження творчості, розвиток національної мови та культури, сповідували пріоритет загальнолюдських цінностей над класовими інтересами.

Шляхта – спадковий титул, представники привілейованого військово-лицарський стану в феодальних суспільствах доби Середньовіччя та Нового часу, що отримували за службу землю у спадкове володіння. Характерна для теренів Польщі, Литви та України, в період Литовсько-Руської доби та Речі Посполитої (XIV –XVIII ст.)

Язичництво – термін, який у сучасному вжитку застосовується зазвичай до релігій, які не належать до християнства, юдаїзму, ісламу, індуїзму та буддизму, особливо в історичному контексті на протиставлення авраамічним релігіям (християнству, юдаїзму та ісламу, що мають спільне коріння). Вперше його почали вживати християни у IV столітті у застосуванні до народів Римської імперії, які дотримувалися політеїстичних вірувань або етнічних релігій крім юдаїзму.